

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

Hasan KAPLAN

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal
Üniversitesi
h1982kaplan@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1290-7219>

Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri

*Tradition of Elifname in Classical Turkish Literature and
İsmail Hikmetî's Elifnames*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 05.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 23.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

Atıf/Citation

Kaplan, H. (2022). Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 437-484. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140752>

Kaplan, H. (2022). Tradition of Elifname in Classical Turkish Literature and İsmail Hikmetî's Elifnames. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 437-484. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140752>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Harfler Türk edebiyatında biçimi, okunuşu, dizilişi ve görünüşüyle yer almış, bu doğrultuda zaman içinde bazı anlayış ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Harflerin Arap alfabesinde taşıdığı özellikleri, İslam kültüründe harfler etrafında oluşan inanışları dikkate alan şairler, harflere dayalı bazı deneysel uygulamalara yer vermişlerdir. Bunlardan birisi de elifnamelerdir. Arap alfabesindeki harflerin elif'ten yâ'ya veya tam tersi şekilde belli sistemler içinde sıralanmasıyla yazılan şiirlere elifname denmiştir. Divanlar ve mecmualara tarandıkça elifnamelerin Türk edebiyatında her dönem ilgi gördüğü ortaya çıkmıştır.

Divan'ında elifnamelere en fazla yer veren şairlerden birisi İsmail Hikmetî'dir. Şiirlerinde çeşitli söz sanatlarına, harflere ve türlere dayalı uygulamalara yer veren Hikmetî, eldeki örneklerle bakıldığında klasik Türk edebiyatında en fazla elifname yazan ikinci şairdir. Şairin toplam yedi elifnamesi vardır. Çalışmada önce elifnameler bir şiir geleneği olarak incelenmiş, sonra da Hikmetî'nin harflerle olan münasebeti gösterilerek *Divan*'ındaki elifnameler üzerinde durulmuştur. Bu elifnameler üzerine yapılan incelemede şairin başlık kullanımı, nazım şekli, birim sayısı, vezin tercihi, konu ve tertip şekli gibi yönlerden elifname geleneğinde özgün ve önemli bir isim olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hikmetî, harf simgeciliği, harf oyunları, elifname.

Abstract

Letters have taken place in Turkish literature with their form, pronunciation, string, and appearance, and accordingly, some understandings and approaches have emerged over time. Considering the characteristics of the letters in the Arabic alphabet and the beliefs formed around letters in Islamic culture, the poets carried out some experimental applications based on letters. One of them is elifname. The poems written by ordering the letters in the Arabic alphabet from "elif" to "yâ" or vice versa based on certain systems are called elifname. As divans and journals were analyzed, it was revealed that elifnames have attracted attention in Turkish literature in every period.

One of the poets who gave the most place to elifnames in his divan is İsmail Hikmetî. Including practices based on various rhetoric, letters, and genres in his poems, Hikmetî is the second poet to write the most elifnames in classical Turkish literature among the samples analyzed. The poet has a total of seven elifnames. In the study, firstly, elifnames were examined as a tradition of poetry, and then the relationship of Hikmetî with letters was emphasized, and the elifnames in his Divan were emphasized. In the analysis made on these elifnames, it was seen that the poet is an original and important name in the tradition of elifname in terms of the use of title, verse form, number of units, choice of meter, subject and arrangement.

Keywords: Hikmetî, letter symbolism, letter games, elifname.

Giriş

Harfler, İslam kültüründe “ilm-i hurûf” denilen bir alanın konusudur. Bu ilimde harflerin biçim, sayı ve anlam olarak bir değeri olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla “ilm-i hurûf”un konusu harflere dayalı sırlar olmuştur. Harflere birtakım simgesel değerler yükleyerek onlarla hayatı ve insanı okuma çabaları, harflere dayalı bazı uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslam kültüründe harflere ve rakamlara dayalı “ebced” (her harfe bir sayısal değer verme), “cifr” (harflere ve rakamlara anlamlar yükleyerek gelecekte haber verme), “vefk” (sayılar ve harfler kullanarak belli amaçlarla belli şekiller oluşturma), “tefeül” (fal tutma) gibi uygulamalar bu çabanın sonucudur. Kur’an-ı Kerim’de “hurûf-ı mukattaa”ların varlığı, Hz. Peygamber’e ve sahabeden bazı isimlere atfedilen harflere dair rivayetler, Hurûflik anlayışı, İslam tasavvufunda harflere değerler ve anlamlar yüklenmesi harflere dayalı uygulamalara yaygınlık kazandırmıştır (Kaplan, 2018, s. 178). Bu uygulamalar şairin de dikkatini çekmiştir. Hem halk hem de divan şairleri; harflerin şekli/biçimiyle âşîğın, sevgilinin ve bazı varlıkların özellikleri arasında kurulan ilişkiye dayalı olarak bir kelimeyi gizlemeye, benzetmelerden yararlanarak bir harfe veya kelimeye işaret etmeye dayanan harf oyunlarına yer vermişlerdir. Harflerin görsel değerini (biçimini) dikkate alarak harfleri başka varlıkları karşılayacak şekilde kullanan şairler, harfi bir simge gibi görerek de bir varlığı işaret etmişlerdir.¹

Şiirlerde harflere dair uygulamalar farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Harflerin Arap alfabesinde taşıdığı birtakım özellikleri dikkate alan şairler, hünere dayalı bazı uygulamalara yer vermişler, harflerin noktalı olup olmayışına, bitişip bitişmeyeğine dayalı şiirler yazmışlardır. Klasik Türk edebiyatında yalnız noktalı harflerden oluşan kelimelerle yazılan şiirlere “menkut” veya “mucem”, yalnız noktasız harflerle yazılan kelimelerden oluşan şiirlere “mühmel” veya “hurûf-ı hattî”, bir kelimesi noktalı bir kelimesi noktasız harflerden oluşan kelimelerle yazılan şiirlere “hayfa”, her kelimenin bir harfi noktalı bir harfi noktasız olarak yazılan şiirlere “rakta”, yalnız bitişen harflerden oluşan kelimelerle yazılan şiirlere “muvassal”, yalnız bitişmeyen harflerden oluşan kelimelerle yazılan şiirlere “mukatta” denmiştir. Şairler ayrıca alfabedeki tüm harfleri kullanarak veya bazı harfleri hiç kullanmayarak, yahut harfleri bir isim veya ifadeye işaret edecek şekilde sıralayarak da şiirler yazmışlardır.² Bazen bu sıralama Arap alfabesindeki harflerin elif’ten yâ’ya veya tam tersi şekilde sıralanmasıyla daha sistematik yapılmıştır. Harflerin bu şekilde sıralanmasıyla elifname dediğimiz şiirler ortaya çıkmıştır.

¹ Harf simgeciliğine dair önemli bir çalışma için bk. Tökel, 2016.

² Harflerin bir isim veya ifadeye işaret edecek şekilde sıralanmasıyla yazılan şiirlere muvaşşah denmektedir. Muvaşşah, mısraların veya beyitlerin baş tarafına, ortasına veya sonuna yerleştirilen harf, hece veya kelimeler yoluyla bir isim veya ifade işaret edilmektedir. Muvaşşah üzerine yapılmış dikkatli bir çalışma için bk. Yekbaş, 2012, s. 2649-2700.

Elifname, Arap alfabesinin ilk harfi olan “elif” ile mektup, kitap anlamlarına gelen ve sonuna geldiği ismi, o ismin anlamını belirten ve ismi Farsça birleşik isim yapan “nâme” kelimesinin vasıf terkibi şeklinde birleşmesiyle meydana gelmiş bir isimdir. Elifnameler üzerine önemli incelemeler yapan Öztoprak, farklı nazım şekillerinde farklı konularda yazılan elifnamelerin bir tanımını yapmanın zor olduğunu söyler ancak şekil, vezin ve muhteva konusundaki bazı ortaklıkları dikkate alarak elifnameyi şu şekilde tanımlar:

Elif-nâme, mısra veya beyitlerin ilk harfleri alt alta getirildiğinde, eliften yâ'ya alfabetik bir şekilde sıralanan, ekseriyetle aruzun fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla ya da 11'li hece ölçüsüyle nazm edilen, gazel, kaside, müessedes gibi farklı şekillerle yazılabilen, daha çok dinî ve didaktik konulu olmakla birlikte her konuda örnekleri görülebilen şiirlerdir (Öztoprak, 2006, s. 136).

Elifnameler ile ilgili diğer bir tanımını da Abdurrahman Güzel yapmıştır. Öztoprak elifnamenin tertip şeklini, yazıldığı ölçüyü (kalıbı), nazım şeklini ve muhtevayı ön plana çıkarırken Güzel, elifnamelerin tertip hususiyetini ve yazılma şeklini vurgulamıştır:

Elif-nâme kelime manası itibariyle; Arap alfabesinin ilk harfi olan elif ile yazılı, yazılmış, küçük kitap, risâle, varak anlamlarına gelen nâme sözünün birleşmesinden meydana gelmiş birleşik isim olup; divan, âşık ve dinî-tasavvufî Türk edebiyatlarında kullanılan bir türdür. İstilahî manası itibariyle de; Osmanlı Türkçesindeki otuz üç harfin değişik konularda, değişik şekillerle, genellikle mısra başlarındaki harflerin alt alta alfabetik sıra ile beyitler hâlinde yazılarak devam etmesi neticesinde oluşan manzum eserlerdir (Güzel, 2009, s. 335).

Türk edebiyatında elifnamelere dikkati çeken ilk isim Âmil Çelebioğlu olmuştur. Çelebioğlu (1998, s. 605), Türk edebiyatında harflere dair uygulamalardan bahsederken elifnamelere de değinmiş, 100'e yakın elifname tespit ettiğini belirtmiştir. Öztoprak (2006, s. 136) ise bir çalışmasında 80 civarında elifname tespit ettiğini ve bunları kitaplaştırmayı düşündüğünü söylemiştir. Erdoğan (2015, s. 244), Mehmet Arslan'ın 200 civarında elifname tespit ettiğini ve henüz bunları kitaplaştırmadığını aktarmıştır.³ Bugün elifnamelere dair elimizde tek toplu çalışma Mehmet Temizkan'a aittir. Temizkan (2007) kitabında çoğunluğu halk şairlerine ait 72 elifname metnine yer vermiş, bunların 60'ı hakkında genel değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu rakamlar ilgili araştırmacıların ulaşabildikleri/görebildikleri divan, mecmua ve cönkleri içermektedir. Tüm divan, mecmua ve cönkler incelen(ebil)diğinde bu sayının

³ Merhum Mehmet Arslan'la Amasya'da 2018'de bir sempozyumda bu konu hakkında konuşmuştuk. Erdoğan 2015'te 200 sayısını belirtse de kendisi 300 civarında elifnameye ulaştığını söylemişti. Bunların içine halk şairlerinin yazdıkları elifnameler ile muvaşşahları da dâhil ettiğini belirtmişti.

artacağı aşıkârdır. Bugün kaç elifname olduğu aslında kaç metne ulaşılabildiği ile alakalıdır.

Elifnameler divan, halk ve tekke edebiyatına mensup şairlerde birlikte görülmektedir. Elifname geleneği yalnız Anadolu sahası Türk edebiyatına da mahsus değildir. Elifname yazmak Türk dünyasının müşterek bir zevkidir. Bu gelenek Kıbrıs, Azerbaycan ve Türkmenistan edebî sahalarında da görülmektedir.⁴ Hatta elifname geleneği harf inkılabı yapıldıktan sonra da terk edilmemiştir. Halk şairleri, âşıklar Latin alfabesiyle de elifname geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek şiirler yazmışlardır.⁵

Elifname harflerin sıralanmasına dayalı bir şiir tarzıdır. Bu tarzda yazılmış şiirlerin farklı şekillerde tertip edildiğini görmekteyiz. Kaçar, elifnameleri harflerin bulunduğu yeri ve şiirin nazım birimini esas alarak tertip şekillerine göre beş başlık altında incelemiştir:

1. Mısra başında ve beyit hâlinde olanlar
2. Mısra başında ve dörtlük hâlinde olanlar
3. Mısra sonunda ve beyit hâlinde olanlar
4. Mısra ortasında ve başında olanlar
5. Destan tarzında olanlar (Kaçar,1997, s. 310-311).

Elifnameler üzerine tasnif denemesinde bulunanlardan biri de Doğan Kaya'dır. Kaya, elifnamelerin semai, destan, koşma, divan, gazel ve kaside tarzında; beyit veya dörtlükler hâlinde, başta dinî ve tasavvufî konular olmak üzere her konuda yazıldığını, yaşname ve şairname şeklinde olabildiğini belirtmiştir. Elifnameleri yapıma şeklini ön plana çıkararak şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Elif ve diğer harfler beyit başlarına getirilir.
2. Elif ve diğer harfler dörtlük başlarına getirilir.
3. Elif ve diğer harfler dörtlüklerde sıra ile her dizinin başına getirilir.
4. Elif ve diğer harfler beyit sonlarına getirilir.
5. Beyitlerle yazılmış şiirlerde elif ve diğer harfler dize başlarına ve ortalarına getirilir (Kaya, 2007, s. 310).

Gerek Kaçar'ın gerekse Kaya'nın, tasniflerinde halk edebiyatı sahasında yazılan elifnameleri esas aldıkları görülmektedir. Hem halk hem de klasik Türk edebiyatı

⁴ Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar için bk. Gökçimen, 2010, s. 105-120; Temizkan, 2007, s. 2069-2081; Erdoğan, 2015, s. 243-255; Gedik & Alıcı, 2018, s. 123-140.

⁵ Bu şiir örnekleri için bk. Güvenç, 2013, s. 1003-1016.

sahasında yazılan elifnameleri esas alarak Öztoprak işlevsel bir tasnifte bulunmuş ve elifnameleri beş başlık altında incelemiştir:

1. Düz elifnameler: Mısra başlarında kelimelerin ilk harflerinin elif'ten başlamak üzere yâ'ya kadar alfabetik sıra ile yazılması şeklinde tertip edilen elifnamelerdir. Çoğu zaman ilk kelimededen önce ilgili harf yazılır ve vezne dâhil edilir. Düz elifnameler; mısra başları alfabetik olanlar, beyit veya dörtlük başları alfabetik olanlar, yalnızca mısra başında değil, mısra içinde de harflerden biri veya birkaçı yer alanlar, bir mısrasında baştaki harf ile başlayan en az iki veya daha fazla kelime kullanılan elifnameler olarak alt başlıklarda incelenebilir.

2. Ters elifnameler: Mısra ya da beyit başlarındaki harfler yâ'dan elif'e doğru tertip edilen elifnamelerdir.

3. Düz-ters elifnameler: Mısra veya beyit başları elif-yâ-bâ-lâmelif... şeklinde baştan sona ve sondan başa doğru karışık sıralanan elifnamelerdir.

4. Kafiyeleri alfabetik sıralanan elifnameler: Kafiyeleri alfabetik dizilen, mesnevi nazım şekliyle yazılmış elifnamelerdir.

5. Eğitici ve eğlence amaçlı elifnameler: Eğitim amaçlı bir halk oyunu şeklinde tertip edilen elifnamelerdir. Bu şekilde tertip edilen elifnamelerde mısra başlarındaki harfler, elif'ten yâ'ya alfabetik sıra takip ederken ilk kelime bir şehir, ikinci kelime bir sanatkâr, üçüncü kelime sanatkârın ortaya koyduğu ürünün adından oluşur (Öztoprak, 2009, s. 818-823).

Bu tasnifler şüphesiz ulaşılan yeni elifname metinleriyle genişleyecek ve değişecektir. Elifnameler üzerine yaptığımız ayrıntılı inceleme sonucu bu şiir tarzının **düz, ters, düz-ters, ebcedname** ve **iç içe elifnameler** olmak üzere 5 ana başlıkta incelenebileceğini düşünüyoruz. Bu ana başlıklar tertip şekline göre ise 14 maddede değerlendirilebilir.⁶

1. Her beytin ilk mısrasında önce ilgili harf yazılır, sonra o harfle başlayan kelimeye yer verilir. Harf vezne dâhil edilir. Bu tarz elifnameler düz elifname olup şiirlerde harfler elif'ten yâ'ya kadar sıralanmaktadır. Klasik Türk edebiyatında Seyyid Nesîmî (öl. 1404-05?), Melihî⁷ (öl. 1494), Gülşenî Saruhanî (15. yy.), Serâyî (15. yy.), Münîrî⁸ (öl. 1521?), Mihrî Hatun⁹ (öl. 1514), Senî Alî¹⁰ (16. yy.), Caferî Baba (16.

⁶ Bu tasnif oluşturulurken incelemeye halk şairlerinin yazdığı elifnameler dâhil edilmemiştir. Muvaşşah (akrostiş) şiirler elifname kategorisinde değerlendirilmemiştir. Tasnif, klasik Türk edebiyatına mensup 73 şairin yazdığı 122 elifname metni esas alınarak yapılmıştır. Şu ana kadar 476 divan taranmıştır. Divan taramalarımız devam etmektedir. Mecmuaların taranması da nihayete erdiğinde elifnameleri her yönüyle hâvi bir çalışma planlanmaktadır.

⁷ Melihî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Karaduman, 2019, s. 7-17.

⁸ Münîrî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Kaplan, 2018, s. 177-208.

⁹ Mihrî Hatun'un elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Arslan, 2017, s. 23-38.

¹⁰ Senî Alî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Candan, 2012, s. 631-641.

yy.), Günahkâr (16. yy.), Livâyî (16. yy.), Miskî¹¹ (16. yy.?), Esrâr Dede (öl. 1796), İspartalı Sabrî (öl. 1833) bu tarzda elifname yazmışlardır. Seyrî'nin (16. yy.) bu tarzda yazdığı elifname mülemma bir şiiirdir. Şair, her beytin bir mısrasını Türkçe, bir mısrasını Farsça yazmıştır. Misâlî'nin (öl. 1541) bu tarzda yazdığı elifnamesinde diğer elifnamelerden farklı olarak “pâ, jâ, çâ, gâ (kâf-ı Farisi)” harfleri de sıralamaya dâhil edilmiştir. Bunda Misâlî'nin Hurûfilîge mensup bir şair olması etkindir.

Düz elifnamelerde mısra başında her zaman harfe yer verilmez. Şairler mısraya ilgili harfin ilk harf olduğu kelimeyle de başlayabilir. Klasik Türk edebiyatında Dukakin-zâde Ahmed Bey (16. yy.), Fuzûlî¹² (öl. 1556), Muhibbî¹³ (öl. 1566), Ahmed Sarban (öl. 1545), İsmail Gürunî (19. yy.) bu tarzda elifname yazmışlardır.

Düz elifnamelere bent birimli şiiirlerde de rastlıyoruz. Giritli ‘Aşkî (19. yy.) murabba nazım şekliyle yazdığı 29 bentlik elifnamesinde her bendin ilk mısrasında ilgili harfle başlayan kelimeye yer vererek harfleri zikretmeden bentleri sıralamıştır. Bendin diğer mısralarında elif-bâ tertibi görülmez. Sıralama yalnız bentlerin ilk mısraları esas alınarak yapılmıştır.

2. Tek kafiyeli ve beyit birimli bir şiiirde her beytin ilk mısrasının sonu alfabetik olarak sıralanır, burada harf yazılmaz, sonu ilgili harfle biten kelimeye yer verilir. Bu kelimenin beyitte kafiye ile bir ilgisi yoktur. Bu tarzda bir elifname örneğine yalnızca Selahaddin Uşşâkî’de (18. yy.) rastlanmıştır.

3. Beyitlerin ikinci mısralarının sonu alfabetik olarak sıralanır. Bu şekilde de harf yazılmaz, sonu söz konusu harfle biten kelimeye yer verilir. Ancak bu kelime şiiirin kafiyesi değildir. Bandırmalı-zâde Hâşim Baba’nın (öl. 1782-83) *Divan*’ında “Kasîde-i fî Tertibi Hurûfîl-‘Arabi” başlıklı bu tarzda yazılmış bir şiiir vardır.¹⁴

4. Mesnevi nazım şekliyle yazılan şiiirlerde her beytin sonunda kafiyeler alfabetik olarak dizilir. Kafiyeler alfabetik olarak dizildiği için her beyitte söz konusu harfle biten iki kelimeye yer verilir. Bu şekilde harfler düz (elif’ten yâ’ya)

¹¹ Miskî, “kasîdetü’l-hurûf” başlıklı şiiirinde ilk beş beytin her mısrasında bir harfe ve o harfle başlayan kelimeye, diğer beyitlerin ise yalnızca ilk beyitlerinde ilgili harfe ve o harfle başlayan kelimeye yer vermiştir.

¹² Fuzûlî’nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Öztoprak, 2006, s. 327-336.

¹³ Muhibbî’nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Turan, 2008, s. 627-633.

¹⁴ Bu şiiir kasîde başlığını taşısa da şiiirin kafiye düzeni kasîdeye uymamaktadır. Elifname olan şiiirin tertip tarzı dikkate alındığında şiiirde kafiyenin olmadığı görülmektedir. Zannımızca bu durum *Divan*’ı yayımlayanın dikkatinden kaçmıştır. Şiiir, musammat yani iç kafiyelidir. Bir musammat şiiirin eğer matla beyti de iç kafiyeli ise, vezin açısından eşit olan parçaları alt alta dizildiğinde, her beyit 4 dizeli bir bend gibi görünür ve bir müzdeviç murabba biçimi ortaya çıkar. Bu şiiir murabba olarak değerlendirilmelidir. Aksi durumda birbirleriyle kafiyeli olması gereken her beytin ikinci mısrası kafiyesiz olmaktadır (Ahcâb, zât, ihdâs, intâc, izâh... kelimeleri arasında bir kafiye yoktur.).

veya ters (yâ'dan elif'e) sıralanabilir. Seyyid Nevruz'un¹⁵ (öl. 1860) düz, Mehmed'in (16. yy.) ise ters şekilde harfleri sıralayarak tertip ettiği elifnamesi vardır. Hâlimî'nin (18. yy.) bu şekilde yazdığı elifnamesi ilginç bir örnek olarak zikredilebilir. Şair mesnevi nazım şekliyle yazdığı şiirinde beyitleri sonuna göre alfabetik sıralamıştır. Ayrıca her beytin ilk mısrasını alfabetik olarak düz sıralamış ancak harfi yazmamıştır. Hâlimî'nin bu şiiri bir elifnamede birden çok sıralama şeklinin iç içe olabileceğini göstermektedir.¹⁶

Bent birimli elifnamelerde de şairler bu tertip tarzına yer vermişlerdir. Şairler her bendin sonunda kafiyeleri alfabetik olarak dizmişlerdir. Yani mısra sonlarındaki kelimelerin son harfleri elif'ten başlamak üzere bent bent yâ'ya kadar alfabetik bir şekilde sıralanmaktadır. Hoca Sadeddin Efendi¹⁷ (16. yy.) murabba nazım şekliyle 29 bentten oluşan şiirini, Ayıntablî Hâfız Abdülmecid-zâde (17. yy.) 28 bentten oluşan muhammesini, Selahaddin Uşşâkî (18. yy.) 29 bentten oluşan muhammesini bu şekilde yazmıştır.

5. Beyit birimli ve tek kafiyeli şiirlerde hem ilk hem de ikinci mısraların başında aynı harfle başlayan kelimelere yer verilir, yani beyit başları alfabetik olarak sıralanır. Kâ'imî Hasan Efendi (öl. 1690) ve Seyyid İsmail Hakkı (19. yy.) 28 beyitten oluşan gazellerinde bu tertip tarzına yer vermişlerdir.

6. Bazen harfler mısra başlarında değil mısranın herhangi bir yerinde zikredilir, daha sonra da söz konusu harfle başlayan kelimeye yer verilir. Bu tarz şiirlerde harflerin mısra veya beyitteki yerleri düzenli değildir ancak şiirlerin tertip tarzı düz elifname şeklindedir. Dukakin-zâde Ahmed Bey'in (16. yy.), Nidâî'nin¹⁸ (16. yy.), Nesib'in¹⁹ (18. yy.), Seyyid Hasan Haydar'ın (19. yy.), Mehmed Nebîl'in (19. yy.) bu tarzda yazdıkları elifnameleri mevcuttur. Bu tarzda Hüsnî'nin²⁰ (19. yy.) de bir elifnamesi vardır. Ancak Hüsnî'nin elifnamesi beyit değil bent birimlidir. Şair, terki-bent nazım şekliyle yazdığı elifnamesinde harflere dayalı dinî-tasavvufî bir söyleyişte bulunmuştur.

7. Musammat kafiyeye yer verilen şiirlerde ilk mısranın ortası ve sonu ile ikinci mısranın ortasında alfabetik olarak iç kafiye yer alır, böylece her beyitte ilgili harfle biten üç kelimeye yer verilir. Bu tarzda Bitlisli Müştâk Baba'nın (18. yy.) bir şiiri vardır. Muhyî'nin²¹ elifname tarzıyla yazılmış manzum arz-ı hâlinde de harfler

¹⁵ Seyyid Nevruz'un elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Çelik, 2022, s. 1870-1891.

¹⁶ İç içe elifname örneğine 19. yy. şairlerinden Ahmed Süzi-i Sivasî de yer vermiştir. Şair, her beytin ilk mısrasını düz, ikinci mısrasını ters sıralayıp 29 beyitten oluşan bir şiir yazarak iç içe elifnamenin bir örneğini vermiştir.

¹⁷ Hoca Sadeddin'in elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Eflatun, 2017, s. 125-136.

¹⁸ Nidâî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Öztürk, 2012, s. 173-185.

¹⁹ Nesib'in elifnamesi ve bu elif-nâmeye yazılan bir şerh için bk. Aslan, 2008, s. 157-192.

²⁰ Hüsnî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Kurtoğlu, 2021, s. 867-881.

²¹ Muhyî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Uz & Yıldız, 2019, s. 1587-1601.

eliften yâ'ya düz bir şekilde beyit sonlarında ve iç kafiyelerde tekrar edilmiştir. Ahmed Kuddûsî²² (19. yy.) de musammat bir gazelini elifname tarzında yazmıştır.²³ Ancak bu şiirdeki düzenleme farklıdır. Şair, her beyitte birinci mısranın başında, ortasında ve ikinci mısranın başında harfi ve o harfle başlayan kelimeyi zikretmiştir. Yani Müştâk Baba'daki gibi iç kafiyelerin sonuna göre bir tertip tarzına yer vermemiştir.

8. Beyit birimli elifnamelerde en çok tercih edilen şekil her mısra başının alfabetik olarak sıralandığı elifnamelerdir. Bu şekilde harfe yer verildiğinde harf vezne dâhil edilir. Harfe yer verilmediğinde ise mısra başlarında söz konusu harfle başlayan kelime yer alır. Klasik Türk edebiyatında Nihânî (öl. 1519), Sâdık Kemâlî²⁴ (16. yy.), Tâlib (17. yy.), Verdî Kâsım (öl. 1725), Kâ'imî Hasan Efendi (öl. 1690), Kâşif Es'ad Efendi (17. yy.), Hasan Sezâyî (17. yy.), Askerî (17. yy.), Seyyid Mehmed Emîn Baba (öl. 1718), Selâmî (18. yy.), Tokatlı Kânî (ö. 1791), Bursalı Feyzî Efendi (ö. 1771), Sâfi Baba (19. yy.), Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî (19. yy.), Fennî (19. yy.), Sükûtî²⁵ (19. yy.), Zekî (19. yy.), Kemahlı İbrahim Hakkı (19. yy.), Sandıklılı Fikrî (19. yy.), Ahmed Kuddûsî (19. yy.), Nâil Abbas (19. yy.), Seyyid Süleyman Mahvî²⁶ (19. yy.) mısra başlarında kelimelerin ilk harflerini eliften başlamak üzere yâ'ya kadar alfabetik şekilde sıralayarak elifname yazmışlardır. Bu tarzda yazılan elifnameler divanlarda gazel veya kaside olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tarzda farklı bir örnek olarak Nâtıkî'nin (16. yy.) yedi bentlik terci-bendi dikkati çekmektedir. Bu terci-bentte, her bent 15 beyitten oluşmaktadır. Şair, her bendin mısra başlarında kelimelerin ilk harflerini alfabetik olarak sıralamış, böylece toplamda yedi elifnameye aynı şiirde yer vermiştir. Handânî'de (16. yy.) de bu kullanımın sıra dışı bir örneği vardır. Şair, mısra başlarını harfe yer vermeden düz elifname şeklinde sıralamış, harfleri ise ya mısra sonunda ya da ortasında zikretmiştir. Handânî genelde ilgili harfle başlayan bir kelimeye değil birden çok kelimeye yer vermiştir.

Bent birimli elifnamelerde de en çok tercih edilen şekil budur. Şairler bu şekilde her bentte mısra başlarını alfabetik sıralamışlar, harfe yer verdiklerinde harfi vezne dâhil etmişlerdir. Memi Can Saruhânî (16. yy.), Ömer Karîbî²⁷ (16. yy.), Vasfî²⁸ (19. yy.), Bendî Mustafa Baba (19. yy.), Benderli Cesârî (19. yy.), Remzî (19. yy.)

²² Kuddûsî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Yenikale, 2020, s. 195-210.

²³ *Divan* yayımında gazel olarak görülen bu şiir esasında mütekerrir murabba olarak değerlendirilmeye daha uygundur. Şiir için bk. Doğan, 2013, s. 408.

²⁴ Sâdık Kemâlî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Kınay, 2013, s. 1205-1213.

²⁵ Sükûtî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Özcan, 2019, s. 263-273.

²⁶ Mahvî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Çetin, 2020, s. 1-23.

²⁷ Hem Memi Can Saruhânî'nin hem de Ömer Karîbî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Taşkesenlioğlu, 2017, s. 159-202.

²⁸ Vasfî'nin bu tarzda yazdığı iki elifnamesi için bk. Yıldırım, 2022, s. 691-713.

murabbalarını; Deli Birader Gazâlî²⁹ (öl. 1535) ve Seyyid Hasan Haydar (19. yy.) muhammeslerini; Bursalı Feyzî Efendi (ö. 1771) müseddesini bu tarzda yazmıştır.

9. Beyit birimli elifnamelerde kekeme diliyle (lisân-ı pepegî) yazılıp mısra başı, ortası ve sonunda kelimelerin alfabetik sıralandığı ve her harfin üç defa tekrarlandığı şiirlere rastlanmaktadır. Ayrıca kekeme diliyle yazılan elifnamelerde - harf zikredilmeden- önce o harfle başlayan kelimenin iki hecesi, sonra kelimeye yer verilerek her mısra düz elifname şeklinde de sıralanmaktadır. Mehemed'in (16. yy.) ve Benderli Cesârî'nin³⁰ (19. yy.) kekeme diliyle yazdıkları elifnameleri mevcuttur.

10. Beyit birimli elifnamelerde sıra dışı diyebileceğimiz kullanımlardan biri zincirleme (iade sanatıyla) yazılan elifnamelerdir. Bu tarzda beytin ilk mısrasının başında ilgili harfle başlayan bir kelime, aynı mısranın sonunda ilgili harfle biten bir kelime yer alır. İkinci mısranın başında ilgili harfle başlayan bir kelime, aynı mısranın sonunda -kafiyeyi oluşturan kelimedede- ilgili harf kelimenin son hecesinde yer alır. Her beyit bu şekilde alfabetik sıralanır, bir beytin sonunda yer alan harf, diğer beytin ilk mısrasında başta yer alarak hem mısralar hem de beyitler arası harf düzeyinde iade sanatına yer verilir. Hikmetî'nin (öl. 1773-74) bu tarzda yazdığı iki elifnamesi vardır.

11. Harfler her zaman düz elifname dediğimiz tarzda alfabetik olarak sıralanmaz. Bazı şiirlerde harfler elif'ten yâ'ya değil, yâ'dan elife doğru ters elifname dediğimiz tarzda sıralanır. Seyyid Nesîmî (öl. 1404-05?), Sâdık Kemâlî (16. yy.), Dukakin-zâde Ahmed Bey (16. yy.), Ahmed Sarban (16. yy.), Ünsî Hasan Efendi (öl. 1723), İspartalı Sabrî (öl. 1833) bu tarzda elifname yazmışlardır.

Şairler uygulamayı daha da zorlaştırarak mısraları elif-yâ-bâ-lâmelif şeklinde baştan sona, sondan başa doğru tertip etmişlerdir. Sükûtî'nin (19. yy.) düvazname olarak yazdığı bu şekilde bir elifnamesi vardır. Bunun daha ilerisi ise ilk mısrası düz, ikinci mısrası ters sıralanan ve 29 beyitten oluşan iki elifnamenin iç içe yer aldığı şiirlerdir. Ahmed Sûzî-i Sivasî (19. yy.) her beytin ilk mısralarında kelimelerin ilk harflerinin elif'ten başlamak üzere yâ'ya kadar alfabetik sıraladığı (düz elifname), ikinci mısraların başında kelimelerin ilk harflerinin yâ'dan başlamak üzere elif'e kadar tersten sıraladığı (ters elifname) 29 beyitten oluşan bir şiir yazarak iç içe elifnamenin örneğini vermiştir.

12. Elifnameler, ebced sistemi kullanılarak da yazılır. Bu şekildeki elifnamelerde tüm harfler veya o harflerle başlayan kelimeler düz veya ters değil ebced sistemi içinde ebced-hevvez, huttî... şeklinde sıralanır. Ebced, harflere ve bu harflerin rakamsal değerine dayalı bir sistemdir. Bu sistemde harfleri kolayca akılda tutabilmek için ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fes, karaşet, se haz, dazağ (lâmelif dâhil olduğunda dazığlen) şeklinde formüller kullanılmıştır. Şairler ebcedname yazdıklarında şiirlerini alfabetik olarak değil, bu formüllere göre sıralamışlardır. Klasik

²⁹ Gazâlî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Taş, 2008, s. 642-652.

³⁰ Cesârî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Batıslam, 2021, s. 964-976.

Türk edebiyatında Seyyid Mehmed Emîn Baba (öl. 1718) harfleri mısra başında sıraladığı bir ebcedname yazmıştır. Şair, önce harfi yazmış (harf vezne dâhildir), sonra o harfle başlayan kelimeye yer vermiştir. İlk iki beyitte ebcedi şerh etmek için bu şiiri yazdığını beyan etmiştir. Bandırmalı-zâde Hâşim Baba (öl. 1782-83) mesnevi nazım şekliyle yazdığı bir şiirini bu şekilde tertip etmiştir. Şair, her beytin sonunu (kafiyeyi) ebcede göre sıralamıştır. Bursalı Feyzî Efendi'nin (öl. 1771) müsebba ve gazel nazım şekliyle yazdığı iki ebcednamesi vardır. Karamanlı Aynî'nin (öl. 1492-94?) 59 beyitten oluşan ve "Kaside-i Cifr" başlığını taşıyan şiirinde iki ebcedname iç içe görünmektedir. Şair ilk 29 beytin ilk mısralarını düz ebcedname, son 29 beytin ilk mısralarını ise ters ebcedname şeklinde sıralamıştır. Her beytin ilk mısrasında ilgili harfle başlayan kelimeye yer verilmiştir. Handânî (16. yy.) Allah'ın esmasını harflere göre tertip etmiş, beytin her iki mısrasında birden o harfle başlayan kelimelere yer vermiş, harfi ise zikretmemiştir. O harfle başlayan kelimeler beytin ilk kelimesi olmayıp beyit içine serpiştirilmiştir. Şair ilgili harfle başlayan bir değil en az üç kelimeye yer vermiştir. Harfler bazen kelimenin ilk sesi değil, son sesi olarak da yer almıştır.

13. Bent birimli elifnamelerde farklı tertip şekillerinin olduğu görülmektedir. Şairler mısra sonlarındaki kelimelerin son harflerini bent bent alfabetik bir şekilde veya her bentte mısra başlarını elif'ten başlamak üzere yâ'ya kadar dizip elifname yazarlar. Bu tarzlarda murabba, muhammes, müseddes nazım şekliyle yazılmış elifnameler mevcuttur. Bunlara dair yukarıda örnek verilmişti. Bu konuda sıra dışı bir örnek ise Tâ'ib'in (öl. 1683-84) *Divan*'ında vardır. Şair, 28 bentten oluşan bir terki-bent yazmıştır. Bu terki-bentte her bent bir harfe ayrılmış, ilgili bentte mısra sonları o harfle bitirilmiştir. Yani terki-bentte elif'ten yâ'ya kadar alfabetik olarak sıralanmıştır. Şair, bentleri birbirine bağlayan vasıta beyitlerinin sonunu ise yâ'dan elif'e doğru sıralamıştır. Yani terki-bentlerle düz elifname yazan şair, vasıtalarla ters elifname yazarak iki elifnameyi iç içe sunmuştur.

14. Buraya kadar yer verilen elifnameler manzum örneklerdir. Elifnamelerin mensur örnekleri de mevcuttur. Edebiyatımızda bu şekilde yazılmış iki elifname mevcuttur. Bunlardan birini Kaygusuz Abdal³¹ (öl. 1444), diğerini Kâşif Es'ad Efendi (17. yy.) yazmıştır.

Klasik Türk edebiyatında 14. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar her yüzyılda şairler elifname şeklinde şiirler yazmışlardır. Klasik Türk edebiyatında ilk elifnameyi şimdiki bilgilerimize göre Âşık Paşa (ö. 1332) yazmıştır.³² Âşık Paşa'dan sonra bu gelenek yaygın bir şekilde devam etmiştir. İsmail Hikmeti edebiyatımızda Bursalı Feyzî Efendi'den sonra en fazla elifname yazan ikinci şairdir. Klasik Türk edebiyatında Bursalı Feyzî 10, İsmail Hikmeti 7, Kâ'imî Hasan 5 elifname yazmıştır. Bu çalışmada

³¹ Kaygusuz Abdal'ın elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Özkan, 2012, s. 185-198.

³² Âşık Paşa'nın elifnamesinin tenkitli metni ve elifnamenin dil özellikleri üzerine bir çalışma için bk. Demirel, 1996, s. 202-246.

İsmail Hikmetî'nin elifnameleri şekil ve muhteva bakımından incelenecektir. Şairin elifnamelerine geçmeden önce onun şairliğine dair bazı yönleri işaret edebilmek amacıyla şiirlerinde hünere dayalı uygulamalardan bahsedilecek, harflerle olan münasebeti ise müstakil bir başlık altında incelenecektir.

İsmail Hikmetî ve Divanı

Şair hakkında şura tezkirelerinde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Asıl adı İsmail, mahlası Hikmetî'dir. Edirne'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Devrin önemli şahsiyetleri olan Koca Râgıb Paşa'ya, Halimî Mustafa Paşa'ya ve yaptırdığı hayır eserleriyle meşhur olan Darüssaade Ağası Beşir Ağa'ya kasideler yazmıştır. *Divan*'ında, Edirne ve İstanbul'un çeşitli semtlerinden bahseden şiirleri vardır. Halvetiliğin Uşşâkî yoluna mensuptur. Ahmed Sâkî'nin halifesidir. Hüseyin Vassaf'a göre 1751'de vefat etmiştir. Ancak *Divan*'ını bitirmesi üzerine düşürdüğü tarihi 1180/1766-67'dir. Dolayısıyla şair bu tarihte hayattadır ve Vassaf'ın verdiği bilgi yanlıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki tomarda ise İsmail Hikmetî'nin 1187/1773-74 yılında vefat ettiği yazılmaktadır. Bu tarih, daha doğru görünmektedir. Hüseyin Vassaf'taki bilgiye göre, hocası Ahmed Sâkî'nin Edirne'de bulunan türbesinde medfundur.³³

Hikmetî Divanı'nın yurt içi ve yurt dışında toplam dört nüshası vardır. Bu dört nüsha esas alınarak şairin *Divan*'ının tenkitli metni Sona (2012) tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada dibace dışında 131 kaside, 430 gazel, 38 murabba, 11 muhammes, 10 müseddes, 6 müsemmen, 2 muaşşer, 3 kıta, 3 mesnevi, 11 müfret olmak üzere toplam 645 manzume bulunmaktadır. *Divan*'da şiirler klasik divan tertibine göre değil, "hurûf-ı hecâ" (elif-bâ...) tertibine göre sıralanmıştır. Şair, şiirlerini İlahî bir bakış açısıyla yazmıştır. Şiirlerinde Allah aşkını, peygamber sevgisini, çeşitli dinî-tasavvufî konuları ve zaman zaman da beşerî aşkı işlemiştir. Vahdet-i vücüt ekolüne bağlı mutasavvıf bir şair olan Hikmetî, şiirlerinde tekke şiirine değil divan şiiri geleneğine bağlı kalmıştır (Sona, 2012, s. 2298).

İsmail Hikmetî'nin Divan'ında Dikkati Çeken Şiirler ve Hünere Dayalı Bazı Uygulamalar

Bazı şairler divanlarında hünere dayalı uygulamalara, her divanda görülmeyecek şiir tarz ve türlerine yer vermişlerdir. İsmail Hikmetî de bu şairlerden birisidir. Şairin *Divan*'ı üzerine yaptığımız okumada çeşitli söz sanatlarına, harflere ve türlere dayalı uygulamalara rastladık. Şairin *Divan*'ında 14 münacat, 23 naat yer almaktadır. Şairin 514. şiiri miraciye türünde 110 beyitlik bir kasidedir. *Divan*'da "muhammes-i tasliye" başlığını taşıyan 16. şiir bir salvele, 97. şiir bir hamdeledir. 15. şiir devriye türünde 7

³³ Bu kısım Fatih Sona (2014) tarafında Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'ne yazılan "İsmâil Hikmetî" maddesinden özetlenmiştir. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hikmeti-ismail> (Erişim tarihi: 19.02.2021)

bentlik bir müsemmen, 406. şiir devriye türünde bir kasidedir. 346. şiir “murabba-ı esmâ-nâme” başlıklı olup din büyüklerinin zikredildiği bir manzumedir. *Divan*'da 460. şiir “nev-zemîn” redifli bir gazeldir. Şair, 488. şiirinde her mısraya “A Hikmet” diyerek başlamış ve bir nida gazeli yazmıştır. Şairin 517. şiiri bahariye türünde olup 103 beyitlik bir şiirdir. Şiiri orijinal kılan şairin kasidede ansiklopedik bir tarzda çiçeklere, kuşlara, hayvanlara, musiki unsurlarına, ağaç türlerine, meyve isimlerine yer vermesidir. 529. şiir hammamiye türünde altı bentlik bir müseddestir. Şair, 72. ve 73. gazellerini satranç; 286. gazelini tavlâ terim ve tabirleriyle yazmıştır. Şairin 511. şiiri biladiye türünde 7 bentlik bir müsemmendir. *Divan*'ın sonunda yer alan 360 beyitlik kaside (631. şiir) “kasîde-i hâtîme-i divân ta'rif-i usûlât-ı her 'ulûmât” başlığını taşımaktadır. Şair bu kasidesinde “ilm-i tevhd ü tasavvuf, ilm-i ebdân, ilm-i edyân, ilm-i sarf u nahv, ilm-i mantık u me'ânî, ilm-i hikmet, ilm-i hey'et, ilm-i âlem, ilm-i nücûm, ilm-i kevâkib, reml ü vefk, ilm-i simyâ meâ't-teshîr, ilm-i kâf, ilm-i âdâb, ilm-i hendese, ilm-i hurûf, ilm-i rü'yâ, ilm-i şî'r” gibi ilim dalları üzerinde durmuştur. Bu şiirde yer yer “ilm-i tababet”e dair beyitlere de rastlanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen şiirler daha çok türe ve konuya dayalı dikkatimizi çeken örneklerdir. Şairin hünere dayalı diyebileceğimiz ve Hikmeti şiirinin deneysel yönünü gösteren bazı şiirleri ise şunlardır:

Şairin 23. şiiri 7 beyitlik bir çâr-ender-çâr gazeldir. 71. şiir iade sanatıyla yazılmış 6 beyitlik bir muad gazeldir. Şairin 411. gazeli de muaddır. Bu gazelde ayrıca kafiyeyi oluşturan kelime, bir önceki kelimeyle cinas içinde kullanılmıştır. *Divan*'da 199, 258 ve 543. şiirleri tecnis örneği gazellerdir. Şair, 78. gazelinde her beytin ikinci mısrasını yalnızca müştak kelimelerle oluşturmuştur. Hikmeti'nin beyit veya bent düzeyinde iştikak yaptığı bir hayli örnek vardır. Hikmeti'nin 206. şiirinde kafiyeyi oluşturan kelimeler maklub kelimelerdir, şair şiir boyunca kalb sanatına yer vermiştir. Şair, 363. şiirinde aynı kökten gelen (müştak) veya aynı yazılışlı (cinaslı) kelimeleri eklerle uzatarak mısrayı kurmuştur. Şair, 377. şiirde ise kafiyeli kelimeleri eklerle genişleterek Türkçe kelimelerle zorlama kafiyeler yapmıştır. Hikmeti'nin kafiye arayışları, kafiyede yaptığı yenilikler 441, 462 ve 534. şiirlerinde de vardır.

İsmail Hikmeti'nin Harflerle Münasebeti ve Şairin Elifnameleri

Eski çağlardan bu yana harfler üzerine pek çok söz söylenmiş, çok değişik akım ve anlayışlar oluşmuş ve harflerin şekil, okunuş, diziliş ve görünüşleri üzerine sayısız tahliller yapılmış, inanışlar meydana getirilmiştir (Tökel, 2016, s. 11). Bu inanışlar divan şairleri tarafından edebî metinlerde işlenmiş, şairler “ilm-i hurûf”a dayalı anlayışlardan faydalanmışlardır. Esasında harfler ilm-i hurûfun konusudur. İlm-i hurûfta da asıl mevzu “esrâr-ı hurûf” olmuştur. Başka bir ifadeyle harflere dayalı ilimde amaç, harflerin taşıdıkları sırları ortaya çıkarmaktır. İlm-i hurûfun esasını ebced, cifr, vefk gibi unsurlar oluşturmuştur (Kaplan, 2018, s. 179). Hikmeti'nin *Divan*'ında ilimlerden bahsettiği 631. kasidesinde “ilm-i hurûf” konusunda müstakil

bir bölüm (266-293. beyitler) vardır. Şair, bu bölümde özetle şunları söylemiştir: Şimdi harflerin ilminin noktası sırlarını dinle. Bu noktanın hikmet levhası ve alın yazısının defteri olduğunu bil. Bütün yaratılmışlar, tüm mana ve dil onun altındadır. O da Hz. Peygamber'in nurunun altındadır, haberi ondan al. O da Alah'ın emri altındadır, bil. Bütün varlıkların ortaya çıkması kâf ve nûn'dan (Allah'ın kün/ol emri) oldu. O da bir noktadır ve tevhit ilmi ondadır. Kesreti (bütünün parçalarını) gösteren kaynak, Allah'ın birliğinin delili odur. Allah'ın emri kâf ve nûn terkiibine ulaşmasa dünyanın varlığı ve varlıkları ortaya çıkmazdı. Her harfin tabiatında dört unsur üzeredir. Allah, hayır ve şerri -kâf ve nûn- terkiibini karıştırarak yarattı. Kâf harfi bu dört unsurdan sudur, nûn rüzgârın sırrıdır. Her biri dört unsur üzere dizilmiştir. Harf ile önce bütün yaratılmışın isimlerini verdi. Daha sonra her isimlendirilmiş olanın varlığı ortaya çıktı. Her harfin merkezi sayı sırrında üçtür. Lakin elif, yâ, kâf ve gayn harfleri merkezleridir.³⁴ Yer, gök, kâğıt ve kalem (levh-i mahfuz: Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevi levha) hepsi harfle sabit durmaktadır. Bütün cansız varlıklar ve canlılar harf ile diridir. Rakam ve yazıyla toplayıp, birleştirip (şair, vefkteki satır ve sütunların harf ve rakamlarını kastediyor) gör sana (vefkte kare veya dikdörtgen kutucuklar) köşesinden neler söyler, manalarını al. Her harfin hikmetli bir hayli sırrı var. Sayma sırrını bilen, herkese karşı zafer buldu. Özellikle dört yöünden yaratılış unsurlarını bilen sırlara vakıf olur. Onun yeri Hz. Âdem'in irfanıdır. Harf ilmini bilmeyen, kendisinin ne olduğunu bilmez. Kendi zatını bilmeyen dört ayaklı hayvanlar gibi başboştur. İnsanın fazilet, ululuk makamında; makam ve mevkisi harf olunca sultanlık ilminde dünya ve ahiretin başı, hükümdarı oldu. Hz. Âdem (insan), “Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti.” ayetiyle belirtilen sıfatını harfle buldu. Makamları, hikmet ilimlerine harfle ulaştı. Harfle varlık ülkesinin şehrine sultan olup harfle o şehbender, hilafet tacını giydi. Suyun toprağa, ateşin rüzgâra (vefk çeşitleri) harfini karıştırıp ibret gösteren özelliklerini ey peri seyret. Madde âleminin (dünyanın) varlığı harflere aktarıldı. Bu sebeple her biri kesret yüzünden okunur.

Hikmetî’de harflere dayalı müstakil şiirler vardır. Şair 22, 175 ve 176. şiirlerini sadece noktasız harflerle yazmıştır. 645. şiirinde ise sadece noktalı harfleri kullanmıştır. Alfabedeki tüm harfleri kullanarak şair bir muamma yazmıştır (640. şiir). Şair “hurûf-ı hecâ” üzerine tertip ettiği *Divan*’ında harfler değişikçe o harfin redif olduğu müstakil şiirler yazmıştır.³⁵ Bu durumu *Divan*’ının dibacesinde şu cümlelerle ifade etmiştir: “Fe-emmâ ba‘de bu dîvânçe-i nazm-ı güher-bârı ve bu rişte-i tab‘a dizilmiş lûlû-i şehvârı yigirmi tokuz hurûf-ı teheccî birle iki vech üzere binâ zül-cenâheyn olmağla biri mecâzî ve biri hakikat yüzünden inşâd edip ve her hurûfun kâfiyesinde ol hurûfun kâfiyesinde ol hurûfun sırrında olan o hümâ-yı fen ve havâss-ı eltâfın ve sırr-ı ‘ilm-i hurûf üzere ta‘dâd u tevlîd ü tehaddüdlerin ve âsâr-ı te’sîrlerin ve tabâyi‘-i ‘unsurların lafzen ve ma‘nen ‘alâ merâtibihim müfid ü muhtasar ma‘nâ-yı

³⁴ Şiirde 275-283. beyitler arası “ilm-i vefk”le ilgilidir.

³⁵ Bu şiirler dışında 407. şiir “mîm” redifli, 447. şiir “nûn” redifli, 451. şiir ise “kâf nûn” rediflidir.

sûriyyelerin beyân bu veçhile ahvâllerine şân ve ef'âl-i 'azîmelerine 'unvân vererekden ibtidâ edip nekre olmak üzere birer kasîde-i nâ-dîde ve nâ-şinîde fihrist ve ser-levha kıldım ki tâlib ü râgîb olanlar matlabların anda bulalar ve bu tertîb üzere hatminde kâfiye-i yâda dahi on tokuz bâb üzere kasîde-i hâtîme-i divân diyü bir kasîde nazm edip bi-'avnillâhi te'âlâ ihtitâm müyesser olmuştur." (Sona, 2012, s. 177).

Hikmetî harfleri redif olarak kullandığı bu şiirlerde onların görsel değerini esas almış, harflerin şekil özellikleriyle nesnelere arasında benzetmeye dayalı ilişki kurmuştur. Şair, harfleri başka varlıkları karşılayacak şekilde kullanarak onlara simgesel bir anlam yüklemiştir. Bu şiirlerde asıl dikkati çeken ise şairin harflerin "ilm-i vefk"teki değerine de göndermede bulunmasıdır.

"Elif", klasik Türk edebiyatında birçok kavramın karşılığı olarak kullanılan bir harftir. Elif, Arap alfabesinin ilk harfi olması ve ebced değerinin bir olması gibi yönlerden Allah'ı işaret eder. Hikmetî de elif'i bu şekilde kullanmıştır. Şaire göre elif Kur'an'da Allah'ın ismine, tasavvufta Allah'ın sırrına ad olmuştur. Elif, hikmeti gösteren bir harftir.

Furkânda ism-i zât u taşavvufda sırr-ı zât

Hem nâm u adı oldu bu hikmet-nümâ elif (3/10)

Ebced siteminde elif'in rakam değeri 1, yâ'nın 10, kâf'ın 100, gayn'ın 1000'dir. Şair aşağıdaki beyitte harflerin değerine göndermede bulunmuş ve bu dört harfi, harflerin annesi olarak görmüştür:

Birden bine varınca toğar cümle harf harf

Ümmü'l-hurûfdur gayn u kâf u yâ elif (3/12)

"Bâ" harfi alfabenin ikinci harfi olup yazımında altına bir nokta konmaktadır. Besmelenin de ilk harfi bâ'dır. Şair, bâ harfinin altındaki noktanın (↵) Bâri olan (yaradan) Allah'ın vasfı olduğunu söyler (Bu arada Bâri kelimesinin ilk harfi de bâ'dır). Allah'ın her ayetinde bâ'nın hitabı öne geçmiştir. Şair burada Kur'an ayetlerini okumaya besmeleyle başladığını ve bâ'nın da besmelenin ilk harfi olduğunu söylemektedir.

Hikmet bu nokta Bâri Hudânın şifâtıdır

Her âyetinde etdi tekdüm hitâb-ı bâ (45/11)

Şair, aşağıdaki beytinde "tâ" harfinin noktalarını, hayaline kaynak olarak kullanmıştır. Bu harfin yazımında harfin üstüne iki nokta (↵) konur. Divan şairleri de güzelin benini nokta şeklinde tahayyül etmişlerdir. Şair, sevgilinin çifte beniyile gönüllerin sayfasına geçtiğini söyler. Tâ harfinin buyruğu güzellere sağlam muhafaza edilen kaleyi (gönlü) vermiştir.

Ol çifte benlerinle geçüp levh-i dillere

Hubânâ verdi hışn-ı haşşinin berât-ı tâ (61/3)

Şair, aşağıdaki beytinde “sâ” harfini redif olarak kullanmıştır. Bu harfin yazımında harfin üstüne üç nokta (ث) konur. Şair bu sebeple beyitte üçte bir anlamına gelen “sülüs” ve üçleme anlamına gelen “teslîs” kelimelerini kullanmıştır. Şair, bunun yanı sıra harfi beş defa tekrarlayarak da görsel ve işitsel değerini birlikte düşünmüştür.

Çün mevâlîd-i sülûse neş’esi tab’ındadır

Verdi ol hâlât şân-ı nokta-i teslîs-i şâ (80/3)

“Sâ” harfi gibi yazımında üstüne üç nokta konan harflerden biri de “şîn” (ش) harfidir.³⁶ Şair, bir beytinde şîn harfinin siyah nokta gibi benlerle yanağının süslendiğini söyler. O, âşıkların bu yüzle/bu şekilde aldatmaktadır.

Noқта-i pür-hâl ile etmiş ruhun menkûş şîn

Eylemiş ol vechile ‘âşıkların mağşûş şîn (281/1)

Şair aynı şiirinin başka bir beytinde harflerin ilminde “şîn” harfinin sarhoş ve kendinden geçmiş olduğunu söyler. Galiba şîn, dolu kadehini eline alarak şarap içmiştir.

Dediler ‘ilm-i hurûfda mest ü hayrândur kamu

Var ise pür kâsesin almış ele mey-nûş şîn (281/8)

Şair, “hâ” harfinin noktasız yazımını esas alarak aşağıdaki beyitte hâ harfinin (ح) üzerine toz gibi bir noktanın konmadığını söyler. Hâ’nın Allah’ın emirlerine uyması riyasız ibadettir.

Bir nokta-i gubâr anıñ üstünde konmadı

Kim zühd-i bî-riyâ iledir ol şalâh-ı hâ (96/4)

Klasik Türk edebiyatında “dâl” harfi (د) hem âşık hem de sevgili için bir teşbih unsuru olmuştur. Sevgilinin çengeli andıran zülfü ve âşığın sevgili elinden yahut sevgili uğruna çektiği belalardan ikiye bükülmüş boyu/beli bu harfle ilişkilendirilmiştir. Dâl bazen de ibadet eden insanın figürünü ve tazimle eğilmeyi anlatırken tercih edilmiştir. Hikmetî aşağıdaki beytinde ikiye bükülmüş boyla, dâl harfi arasındaki benzetmeden faydalanmıştır. Dâl, ikiye bükülmüş boyuyla, âşığın aşk içinde eziyet altındaki hâlini görünce ona yardım etmiştir.

³⁶ Hikmetî aşağıdaki beyitte de şîn harfinin noktalarını hayaline kaynak etmiştir. Burada harf ve kelime oyunu yapan şair, “şûr”un (شور) noktalarının alınmasıyla “sûr” (سور) kelimesinin, “şîn” harfinin noktalarının alınmasıyla da “sîn” harfinin ortaya çıkacağını söyler.

Gubâr-ı seng-i benlikden hâlâş et qalbini zirâ

Nuqâtın almadıkça şûr-ı şîniñ sûr-ı sîn olmaz (263/2)

Hâlet-i bî-dâdimı ‘aşk içre gördükde hemân

Ķâmet-i dü-tâ ile etdi dile imdâd-ı dâl (118/2)

Aynı şiirin son beytinde şair “dâl” harfinin ikiye bükülmüş, iki kat olmuş şeklinden dolayı onu kınamasını söyler. Dâl’in alışkanlığı Allah’ın varlığına secde etmektir. Bu secdeler onu bu hâle getirmiştir. Hikmetî bu beyitte dâl’in ibadet eden insan figürü için simgesel değerinden faydalanmıştır.

İki kat olmuş diye ta‘n etme ey Hikmetî

Secde etmekdir vücûd-ı Bârîye mu‘tâd-ı dâl (118/10)

Şair, aşağıdaki beytinde de harfin şekline dayalı bir münasebet kurmuştur. Lâm harfini çengel için bir simge olarak kullanmıştır.

Sen ferâmûş eyleme ol lâm-ı ‘ahdin lâmını

Nefs-i emmâren taķınsın boynuna çengâl-i lâm (380/4)

Harfleri redif olarak kullandığı şiirlerinde Hikmetî’nin harfin ilm-i vefkteki kullanımına dair yer yer göndermelerde bulunduğunu söylemiştik. Şair “râ” harfinin vefkine vakıf olanların râ’nın şahlara layık iri taneli incisini güzeller ile günden güne ele geçireceğini söyler. Şair “zâ” harfi için bu harfi hesap ederek yazanın veya vefke düzenin ikram ve ikbal elde edeceğini belirtir. “Dâd” harfinin vefki düşmanların kinlerini uzaklaştırıp değiştirir.

Kim bu harfin vefķına vâķıf ola ey Hikmetî

Gün-be-gün zabt eyleye ħubân ile şehvâr-ı râ (137/11)

Kim ħisâbınca bu harfi yazsa yâ vefķın düze

Erişir Ķikmet ana iķbâl ile i‘zâz-ı zâ (252/9)

Kim bu harfin sırr-ı ta‘dâd üzre vefķın tarħ edüp

Def‘ edüp düşmenlerin taħvîl eder iġrâz-ı dâd (547/5)

Harflerin redif olarak kullanıldığı şiirlerde Hikmetî bazen harfin görsel ve işitsel yönünü birlikte değerlendirmiştir. Bu tarz örneklerde beyitte redifi oluşturan harf birden çok kelimedede yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte şair “sâd” harfini böyle kullanmıştır. Şair, ayrıca sad’ın savm (oruç) ve salat (namaz) kelimelerinin başı/ilk harfi olduğunu söyleyerek bu kelimeleri işaret etmiştir. Şair “gayn” harfini redif olarak kullandığı şiirde ise “g” sesini toplamda sekiz defa tekrarlamıştır. Bu tekrarda “gam”ın kelime olarak dört defa tekrarı da etkindir. Benzer bir kullanıma “mîm” harfinde de rastlanmaktadır. Şair bu harfi redif olarak kullandığı şiirde mîm’i kelime olarak beş defa tekrarlamıştır. Beyitte m sesi toplamda on dört defa yer almıştır.

Harf-i şâd ol âyet-i şavm u şalatın başıdır
 Hayra ger der-mıkta‘-ı eşrârdır mıkrâş-ı şâd (294/3)

Çünkü dünyâ ğam imiş ğamdan ğınâ gelmez imiş
 Ğâbirin çekmez ğamın ğam ehli etse ağ-ı ğayn (319/4)

Mazhar-ı hâ mîm olup mîmden gelir mîmân-ı mîm
 Tâ kıyâmet vârina verdi nizâm ahkâm-ı mîm (398/3)

Hikmetînin harflerle münasebeti yalnızca harfleri redif olarak kullandığı şiirlerde değildir. Şair, diğer şiirlerinde de harflere yer vermiştir. Divan şairleri harfleri bir benzetme ögesi olarak kullanırken onların görsel değerini esas almışlardır. Harflerin şekil özellikleri hem âşğın hem de sevgilinin bir takım özelliklerini anlatırken başvurulan bir kaynak olmuştur. Böylece sevgilinin ve âşğın bazı uzuvları ve vasıfları harflere dayalı olarak anlatılmıştır.

Divan şairleri “lâm” harfiyle sevgilinin zülfü arasında -kivrımlı oluşları bakımından- münasebet kurmuşlardır. Ancak Hikmetî bu harfi bir beytinde (380/4) çengele benzetmiş, başka bir beytinde ise kendi boyuyla benzetmeye dayalı bir ilişki içinde kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte şair tevazu kâğıdının satırlarında, âşğın (şairin) boyunu lam harfi gibi kılan sevgilinin mutluluk makamında elif gibi salındığını söylemiştir. Sevgilinin boyu, elif harfine benzetilmiştir.

Mıştar-ı levh-i tevâzu‘da eden kıddimi lâm
 Eyler ol şadr-ı sa‘âdetde elif gibi hırâm (429/1)

Şair, sevgilinin boyunu aşağıdaki beyitte de “elif’e benzetmiştir.³⁷ Sevgilinin kaşları da “râ” harfidir.³⁸ Aşk mektebinde sevgilinin vasfını okumak isteyen gönül, sevgilinin boyunu elif’te, kaşlarını râ’da görecektir.

Dil mekteb-i ‘aşğ içre oğu vaşfını yârin
 Ol kıddi elif kaşlarını râda görürsün (469/3)

Divan şairleri âşğın boyunun bir zamanlar “elif” gibi olduğunu ancak âşık olup gam yükünü çektikten sonra boyunun ikiye büküldüğünü dile getirmişlerdir. Hikmetî de bu hayale şiirlerinde yer vermiştir. Şair, aşk defterinin en başında “elif” gibi düz

³⁷ Şu beyitte kirpikler elif’e benzetilmiştir:

‘Ayn-ı ‘ayn ol kaşları yâdir elif müjgenleri
 Gör ne zibâ gösterir şad-berg-i gülde çara hat (307/2)

³⁸ Bu konuda şairin diğer beyitleri için bk. 44/1, 165/3, 189/3, 420/4.

iken daha sonra sevgilinin kendisini büküm büküm edip boyunu “dâl” ve “nûn” harfi gibi yaptığını söylemiştir.

Elifveş râst iken ser-defter-i ‘aşk içre ben

Ĥam-ender-ĥam edip ĥaddim beni dâl eylediñ yâ nûn (452/2)

Hikmetî gönül yolunda iki büküm olmuş belinden/boyundan dolayı şaşırılmalarını söyler. Zira âdemin ortası “mîm”e varınca “dâl”a döner. Şair bu beyitte harfleri simgesel değeriyle kullanmıştır. Şairin zikrettiği iki harften biri âdem kelimesinin ortasında, diğeri sonunda yer almaktadır. Şair, “meyân-ı âdem” derken âdem kelimesinin ortasında yer alan dâl harfini işaret etmektedir. Mîm harfine varan sonunda dâl’a döner. Burada bir namaz mazmunundan bahsedilebilir. Şairin ikiye bükülmüş beli namazdaki rükû hâlini yansıtır. Mîm ise secdedir. Zira mîm’in başı noktadır ve kişi secdede nokta gibidir. Beyitte “meyân” kelimesinin bel anlamı ve âdem kelimesinin insan anlamı dikkate alınırsa insanın beli mîm’e yani secdeye varırsa dâl harfi gibi bükülmüş, eğilmiş olabilir anlamı da çıkarılabilir.

Tarîĥ-i dilde dü-tâ olduğum ‘acebleme kim

Meyân-ı âdem o mîme varınca dâla döner (160/11)

Şairin harflerle insanın namazdaki hâli arasında kurduğu münasebet aşağıdaki bentte de vardır. Şair, burada namaza kelime olarak da yer vermiştir. İnsan Hakk’ın huzurunda ayakta (kıyamda) dursa “elif” harfi ortaya çıkar. Rükûya varınca insan “dâl” harfi gibi iki büküm olur. Secdeye vardığında ise “mîm” harfi gibidir. Şair, namaz kılmayanın insan (âdem) olmadığını, insanın (âdem) namaz kılmak olduğunu söyler. Şairler bazen harfleri veya harflerin benzeyenlerini vererek bir kelime ortaya çıkarmışlardır. Bu kelimeye bazen beyitte yer verilmiş bazen ise kelime beyitte zikredilmeyerek bir mazmun gibi gizlenmiş ve okuyucunun zihni bir uğraşla bunu bulması beklenmiştir. Bu bentte Hikmeti bu harflerle hem bir namaz mazmunu oluşturmuş hem de harflerin birleşimiyle (آدم) âdem kelimesini işaret etmiştir.

Dergeh-i Ĥaĥĥa kıyâm etseñ elif olduñ ‘ayân

Hem rükû‘ etdikde ol dem dâl olur âdem hemân

Secdeye vardıkda ĥarf-i mîm olur pes râyegân

Bî-namâz âdem değil âdem namâz kılmak imiş (284/2)

Yukarıdaki beyitte harfler ile âdem kelimesini işaret eden şair, aşağıdaki beyitte aşk’ı harflerini zikrederek işaret etmiştir. Şair, kendisine seslenerek insan-ı kâmil (nüsha-i kübrâ/sözlük anlamıyla büyük sayfa) olmak istiyorsa gönül kâğıdının satrına ayn, şîn ve kâf harflerini yazmasını söyler. Bu üç harf birleştirildiğinde aşk (عشق) kelimesi ortaya çıkmaktadır.

Nüşha-i kübrâ olam dersin eger ey Hikmetî

Mıstar-ı levh-i dile çek ‘ayn u şîn kâfdan hürûf (329/5)

Mutasavvıf şairler “kûn³⁹ (ol)” lafzına işaret etmek istedikleri zaman bazen lafzın harflerini zikrederler. Hikmetî de aşağıdaki beyitte lafzı harfleriyle işaret etmiş, harfleri simgesel bir şekilde kullanmıştır. Şaire göre kâf Hakk’ın cemalini, nûn ise birliğini ortaya koymaktadır. Kâf ve nûn harfinin ikiliği halka Hakk’ın delili olmuştur.

Kâf cemâl-i hüsünü nûn vahdetin işbât edip

Halka Hakkıñ şâhidi oldu müsennâ kâf nûn (451/3)

Hikmetî insan bedeni, insandaki uzuvlarla Arap alfabesindeki 28 harfi eşleştirmiştir. Şair art arda beş beyitte bunu yapmıştır. Bu eşleştirmeye göre insan ayakta iken elif’dir (ل). Rükûda dâl (د), secdede mîm’dir (م). Fâ (ف) ve kâf (ك) onun dudakları, burnu hâ (ه), kulağı cîm (ج), gözü ayn (ع), kirpikleri hareke, benleri noktaldır. Kaşları vâv (و) ve râ (ر), dişi sîn (س), sinesi şîn (ش), başı kâf (ق), alnı nûn (ن), elleri lâmelif’tir (لا). Bu insanın gamzeleri tâ (ط), zâ (ز) ve zâl (ذ); yanakları sâd (ص) ve dâd (ض) harfidir. Çene altı gayn (غ) ve zâ (ظ), boynu hâ (ح) ve hâ’dır (خ). Dili tâ (ت), boğazı lâm (ل), ciğerleri sâ (ث), yürüyüşü (gelişi) yâ’dır (ي). İlk bakışta bazı uzuvlarla harfler arasında şekle dayalı bir benzerlik kurulsa da tüm uzuvlar için bu mümkün görünmemektedir. Hikmetî’nin uzuvlara ve eylemlere dair kurduğu bu ilişki şahsî olup gelenekteki yaygın kullanımdan uzaktır. Şair, beyitlerde yalnızca bâ harfini zikretmemiştir.

Ûâ’imen oldu elif hem râki‘en hem sâciden

Dâl u mîm oldu bu resme âdem oldu her biri

Fâ vü kâf oldu lebin hâdir burun cîmdir kulağ

‘Ayn göz kirpikleri i‘râb nuqâtdır beñleri

Vâv râdır kaşları sîndir dişi şîndir döşün

Ûâf serdir nûn cebîni lâmelifdir elleri

Ĝamzelerdir tâ vü zâ zâl ruhlarıdır şâd u dâd

Ĝayn u zâdır ğabğabeyni hâ vü hâ gerdânları

³⁹ Bakara Suresi 2/17, Al-i İmran Suresi 3/47 gibi ayetlerde geçen ve Allah bir şeyin olmasını istediği zaman ol der ve o hemen oluverir manasındaki ayete yapılan göndermeyi işaret eden lafızdır.

Tâ lisân hulkûm lâm u şâ cigerler oldı tâm

Yâ kudûm-ı şâhıdır kim yürüdür ser-‘askeri (631/28-32)

Hikmeti'nin harflere dayalı bir uygulaması da elifnamelerdir. Şairin toplam yedi elifnamesi vardır. Şair, bunları dört farklı şekilde tertip etmiştir. Bu bölümden sonra şairin elifnameleri şekil ve muhteva bakımından incelenecek, elifnamelerin metni ayrıca verilecektir.

Elifnamelerin Başlığı

Bugün elifname olarak nitelendirdiğimiz şiirlerin başlığına baktığımızda elifname tabirinin çok fazla tercih edilmediğini görüyoruz. Kaygusuz Abdal'ın (öl. 1444) mensur elifnamesinin başlığı “der-beyân-ı elif-nâme-i Kaygusuz Sultân” şeklindedir. Bursalı Feyzî (öl. 1771) elifnamelerinde “elif-nâme” başlığını kullanmıştır. Benderli Cesârî'nin (19. yy.) kekeme diliyle yazdığı şiirinde de “elif-nâme-i pepegî” başlığı yer almaktadır.

Elifnamelerde görülen başıklardan biri de “hurûf-ı / hurûfüt-teheccî”dir. Bu başlık Caferî Baba'nın (16. yy.), Hoca Sadeddin'in (16. yy.), Nidâî'nin (16. yy.), Kâşif Es'ad Efendi'nin (17. yy.) Seyyid Mehmed Emîn Baba'nın (öl. 1718) elifnamelerinde karşımıza çıkmaktadır. Başlık harflerin bir hususiyetini ifade etmektedir. Arapçada harfler, kelimeleri hecelere böldükleri ve onların hecelerini oluşturdukları için “hurûfüt-teheccî” diye isimlendirilir (Durmuş, 1997, s. 158). Elifnamelerde karşımıza çıkan diğer bir başlık ise “hurûf-ı / hurûfüt-hecâ”dır. Bu başlık ise Mehmed'in (16. yy.), Ayıntablî Hâfız'ın (17. yy.), Ahmed Sûzî-i Sivasî'nin (öl. 1830) elifnamelerinde görülmektedir. Arapçada alfabenin bütün harflerine, kelimeleri hecelerine ayırmalarından dolayı “hurûfüt-hecâ” denilmektedir (Ertem, 1995, s. 41). Her iki başlıkla şiirlerde Arap harflerinin tamamının kullanıldığının işaret edildiği anlaşılmaktadır. Böylece şairler bu başlıklarla şiirlerinde harflere dayalı bir heceleme, uygulama yaptıklarını ortaya koymuşlardır.

Elifnamelerde bu başlıkların yanı sıra farklı başlıklara da rastlanmaktadır. Handânî (16. yy.) “tertübüt-hurûf”, Seyyid Hasan Haydar (19. yy.) “gazel-i hurûfât” ve “muhammes-i hurûfât”, Bandırmalı-zâde Haşim Baba (öl. 1782-83) “fi tertibi hurûfüt-‘Arabî” ve “fi tertibi hurûfüt-Hindî ebced”, Gülşenî Saruhanî (15. yy.) “der-muvaşşah”, Seyyid Nevruz (öl. 1860) “Bahr-i Mesnevî Kâfiye-i Elif-nâme” başlıklarını kullanmışlardır. Bu başlıkların hepsi şiirlerin harflere dayalı bir uygulama taşıdığını göstermektedir. Hikmeti'nin elifnamelerine bakıldığında şairin 7 elifnamesinden 4'ünde doğrudan “elif-nâme” başlığının yer aldığı görülmektedir. Elifnamelerden 1'inin başlığı yokken kalan 2'sinde “kasîde-i zencîr” başlığı yer almaktadır. Bu başlıkla şiir boyunca yapılan iade sanatı ön plana çıkarılmıştır.

Elifnamelerin Nazım Şekli

Elifnamelere mahsus bir nazım şekli yoktur. Eldeki örneklere bakıldığında kaside, gazel, mesnevi, kıta, murabba, muhammes, müseddes, müsebbâ, terci-bent, terki-bent gibi hem beyit hem de bent birimli farklı nazım şekilleriyle yazıldığı görülmektedir. Hikmetî'nin 7 elifnamesi vardır. Bunlardan 2'si mesnevi, 5'i kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Klasik Türk edebiyatında 84 elifname üzerine yapılan bir araştırmada elifnamelerin %38'inin kaside, %30'unun gazel, %8'inin mesnevi nazım şekliyle yazıldığı görülmüştür (Kaplan, 2018, s. 199). Hikmetî'nin 7 elifnamesi bu şiir tarzının en fazla yazıldığı nazım şekillerinden ikisiyle yazılmıştır. Burada bir hususu belirtmekte fayda görüyoruz. Divanlarda kaside başlığı taşıyan elifnameler, bir yönüyle mutavvel gazel olarak da değerlendirilebilir. Zira bu kasidelerde klasik bir kasidede yer alması gereken methiye ve dua gibi iki önemli bölüme rastlanmamaktadır. Bazı elifnameler, farklı nazım şekilleriyle yazıldığında bile kaside başlığı kullanılmıştır. Esasında bu şiirlerde başlık olarak yaygın bir şekilde "hurûf-ı hecâ, hurûfû't-teheccî, tertibü'l-hurûf, tertib-i hurûfû'l-Arabî" gibi ifadeler kullanılmıştır.

Elifnamelerin Birim Sayısı

Elifnamelerin birimini belirleyen, yazıldığı nazım şekli ile şairin şiirini tertip hususiyetidir. Zira şairler bazen beyitlerin yalnız ilk mısrasında önce ilgili harfi yazmış, sonra o harfle başlayan kelimeye yer vermişlerdir bazen de beyitlerin ilk mısralarının sonunu alfabetik olarak sıralamış, burada harfe yer vermeyip sonu söz konusu harfle biten kelimeye yer vermişlerdir. Bu iki şekilde de şiirin birim sayısı ortalama 28 veya 29 beyit olmaktadır. Beyit birimli elifnamelerde her mısra başı alfabetik olarak sıralanmaktadır. Bu şekilde harfe yer verildiğinde harf vezne dâhil edilmiştir. Harfe yer verilmediğinde ise her beytin ilk mısrasında söz konusu harfle başlayan kelime yer almıştır. Bu durumda birim sayısı da ortalama 14 veya 15 beyit olmaktadır. Bent birimli elifnamelerde ise yaygın olarak iki şekle yer verilmiştir: Bunların ilkinde alfabetik sıralama mısra sonunda yapılmış, her bendin sonu söz konusu harfle bitirilerek 28 veya 29 bentten oluşan musammatlar yazılmıştır. İkinci şekilde ise her bentte mısra başlarında ya harf ve o harfle başlayan kelimeye birlikte yer verilmiş ya da sadece o harfle başlayan kelimeye yer verilerek mısra başları alfabetik sıralanmıştır. Bu şekildeki elifnameler, musammatın her bendinin birim sayısına göre ortalama 5 veya 6 bentten oluşmaktadır.

Hikmetî tüm elifnamelerini beyit birimli nazım şekilleriyle yazmıştır. Şairin elifnamelerinin birim sayısına bakıldığı zaman üçünün 14, diğerlerinin de 27, 28, 29, 30 beyitli olduğu görülmektedir. Elifnamelerde birim sayısı beyit esaslı olanlarda 6 beyitten başlayıp 40 beyte kadar çıkmaktadır. Bunlar arasında elifnamelerin en fazla 14, 15, 28 ve 29 beyitten oluştuğu görülmektedir. Bunlardan 15 beyitli olanlar %25; 29 beyitli olanlar %15'tir. 15 beyitli olanlarda her mısra alfabetik olarak sıralanmış, toplam 29 harfe ve(ya) harfle başlayan kelimeye yer verilmiştir. Bu şekildeki şiirlerde

lâmelîfe yer verilmediğinde birim sayısı 14 olmuştur. 29 beyitli olanlarda da çoğunlukla beyitlerin ilk mısraları alfabetik olarak sıralanmış, böylece 29 harfe ve(ya) harfle başlayan kelimeye yer verilmiştir. Bu şekildeki şiirlerde lâmelîfe yer verilmediğinde birim sayısı 28 olmuştur (Kaplan, 2018, s. 199). Bu doğrultuda Hikmeti'nin şiirleri elifname geleneğindeki yaygın kullanıma uygundur.

Elifnamelerin Vezni

Klasik Türk edebiyatı sahasında yazılmış elifnameler incelendiğinde elifnamelere mahsus bir veznin olmadığı görülmektedir. Elifnameler Öztoprak'ın (2006, s. 136) da belirttiği gibi çoğunlukla *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp %46 oranında tercih edilmiştir. Bu kalıptan sonra sırasıyla *feilâtün feilâtün feilâtün feilün* (%13), *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* (%12) kalıpları tercih edilmiştir. Şairler bu kalıpların yanı sıra *fâilâtün fâilâtün fâilün*, *mefâilün mefâilün feülün*, *feilâtün feilâtün feilün*, *feilâtün mefâilün feilün*, *müstefilün müstefilün*, *mefûlü mefâilü mefâilü feülün*, *müfteilün fâilün müfteilün fâilün*, *müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün*, *müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün* gibi kalıplarla da elifname yazmışlardır (Kaplan, 2018, s. 200). Hikmeti 7 elifnamesinde 4 farklı kalıp kullanmıştır. Şairin 2 elifnamesinde tercih ettiği *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbı elifnamelerde ortalama %46 kullanılmıştır. Şair 2 elifnamesinde ise *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbına yer vermiştir. Bu kalıp elifnamelerde %12 tercih edilmiştir. Şairin diğer tercih ettiği kalıplar *fâilâtün fâilâtün fâilün* (2) ve *mefâilün mefâilün feülün*'dür. Hikmeti'nin elifnamelerinde tercih ettiği kalıplar elifname geleneğindeki genel kullanıma uygundur.

Elifnamelerin Konusu

Hikmeti'nin 7 elifnamesinden 6'sının konusu dinî-tasavvufidir. Şair, bu elifnamelerinde tevhid, vahdet, kesret, Allah'ın isim ve sıfatları gibi konuları işlemiş, yakarış ve bazı dinî nasihatlerde bulunmuştur.

Şairin ilk elifnamesi dinî-didaktik mahiyettedir. Şair; insanın aslı, vahdet-kesret ikilemi ve tefekkür gibi konular üzerinde durmuştur. Gönül aynasından bakıldığında hikmet sırları aşikâr olur. Kesret âlemindeki her eşya hâl diliyle vahdeti (birliği) okumaktadır. Kesret, vahdetten ortaya çıkmıştır. Daha sonra dört unsur görünmüştür. Vahdet sırrını tefsir ve tarih kitapları yazmaz. Bu sırrı zahir uleması bilmez. Bu sırrı bilmek için dünya lezzetlerini terk etmek gerekir. Kişi kesret olan varlığını yok etmeli, vahdete ermelidir. Varlığını yokluğa açanlar birlik denizine karışır. Kesret perdesinde gizlenmiş olanlar vahdete kavuştuklarında memnun olurlar. Lütuf bahçesinin meyvesini görenler kendileri için neler yaratıldığını anlar ve insaf eder. Rezzak olan Allah, insana birçok şey ihsan etmiştir. Hallak olan Allah, insanı belli bir amaçla yaratmıştır. İnsan yıldızların, eşya, yeryüzü ve gökyüzünün ne olduğunu, kendisinin ne olduğunu bilmelidir:

Neler ihsân edüpdür saña Rezzâk
Neden halk eyledi bil seni Hallâk

Nedir encüm [ü] eşyâ yerler eflâk
Nesiñ sen kendiñi bil eyle idrâk

Şakın sen kendüzinden olma gâfil
Seni sen añla ol insân-ı kâmil

Çamu eşyâ vü varlık sende ma‘lûm
Bu varlık içre kıl kendiñi ma‘dûm

Ola çün varlığıñ yoklukda yeksân
Çamu iseñ olduñ añla kenz-i pinhân (1/22-25)

Şairin ikinci elifnamesi de dinî-didaktik mahiyettedir. Şair bu mesnevisinde de tasavvufî konulara değinmiştir. Şiirine Celil ve Kerîm olan Allah’a seslenerek başlamış, Hak’tan cüda düştüğünü belirtmiştir. Bu dünya, yeryüzü ve gökyüzü şaire gurbettir. Şair, Allah’a “bendeni reddetme, sen seni benden” uzak kılma diye yakarır. Allah’a vasıl olmayı diler. Münacat türündeki bu elifnamesini dua ile bitirir:

Hürmet-i fahr-i zemîn ü âsumân
‘Afv kıl ey Hâlık-ı kevn ü mekân

Gelse ger sultâna mücrim rû-be-rû
‘Afv eder ‘işyân u nisyânñ çamu

Ki Ğaffâr u Raĥîmsiñ yâ İlâh
Mağfîret kıl bendeñi ey pâdişâh

Çün ümîd-i ‘afv ile etdim şalâ
Şerm ü tekzîb eyleme ‘inde’l-melâ

Cümle maḥlûkât diler senden seni

Cümlesin mesrûr edüp 'afv et beni (2/25-29)

Şair üçüncü elifnamesinde gönlüne seslenerek ona Allah'ın adıyla başlamasını söyler. Bu elifnamesinde yer yer Allah'ın isim ve sıfatlarını dile getirir. Şiir bu yönüyle tevhide yaklaşır. "Âlemdeki her şey harekete geçmeden, var olmadan önce Hak vardı. O ikinci ve üçüncü değildir, birdir. Bütün varlık onun zatından gizlenmiştir. Tekrar dirilme gününe kadar onun varlığı her şeye camidir. O, yaratan ve rızıklandırandır. Bütün âlem onun mahlûkudur. O yok olmayandır, sonsuzdur." şeklinde Allah'ın isim ve sıfatlarını dile getiren şair, ilerleyen mısralarda Allah'ın "Zâhir, Bâtın, Kâdir, Kayyûm, Vâhib" olduğunu söyler. Allah mekânsızdır, mülkün sahibidir, hayır ve şer ondandır, her işin faili odur, hidayet veren odur diyen şair elifnamesini dua ve temenni ile bitirir:

Her nefes ey Hikmetî Ḥallâkını ez-cân u dil

Yâd edüp ezkâr ile kıl rûz u şeb ḥamd ü şenâ (13/14)

Hikmetî'nin dördüncü elifnamesi münacattır. Şair, Gaffar olan Allah'tan bağışlanma diler. Şairin şükretmede kusuru vardır. Zira günahkârdır, asidir. Ancak Allah, cehenneme müstahak birçok kişiyi affetmiştir. Onun sınırsız, hesapsız bir rahmet denizi vardır. O, bağışlaması bol olandır. Yeryüzü ve gökyüzü onun rahmet damlalarıyla doludur. Bu kısımdan sonra şair Allah'ın bazı esmalarını zikrederek onun isim, sıfat ve fiillerini ortaya koyar. Allah; Kerîm, Gânî, Zâhir ve Bâtın'dır. Ortağı yok olan Allah, bütün mahlûku rızıklandırandır. Ölü, diri bütün varlık Allah'a muhtaçtır. Şair bu durumu şu beyitte dile getirmiştir:

Ḳamu ihyâ vü mürdeler saña muḥtâc durur 'âlem

Gerek a'lâ gerek ednâ gerek sulṭân u pâdişâh (518/11)

Şair, elifnamesinin son beytinde Allah'ın kerem ve lütfunu dilediğini söyler ve kendisini mutlu kılmasını ister. Yüzünü yere sürüp, başını eğip Allah'tan iyilik ve af diler.

Şairin beşinci ve altıncı elifnamesi de dinî-tasavvufî olup didaktik mahiyettedir. Şair, beşinci elifnamesinde bazı beyitlerde Kur'an'dan iktibas yapmıştır. İlk beyitte Allah'ın verdiği sözü yerine getirdiği ve dilediklerini kurtuluşa erdirdiğini Enbiya Suresi'nden (21/9) yaptığı bir iktibas ile anlatan şair, aynı beyitte Allah'ın dilediğini yaptığını Âl-i İmran Suresi'nden (3/40) yaptığı iktibas ile ifade eder. Şair, üçüncü beyitte A'lâ Suresi'nden (87/13), beşinci beyitte Bakara Suresi'nden (2/115) iktibas yapar.

O celilü'ş-şân buyurdu *men-neşâ*⁴⁰
Âmir ü fa'âl odur her *mâ-yeşâ*⁴¹

Bilmek istersen o sırr-ı *lâ-yemût*⁴²
Terk kıl eşyâyı ser-tâ-ser bütâ

*Şemme vechu'llâhda*⁴³ buldum ferec
Cânib-i Mevlâya kıldım ilticâ (4/1-5)

Şairin son elifnamesi konu bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Şair, bu şiirinde bir bahariyyede olduğu gibi ilkbaharın yansımalarını anlatmıştır. Ancak yer yeri dinî göndermelerde de bulunmuştur. İzzet ve iyilik sahibi olan, yazı ve kışı yaratan Allah'ın lütuf rüzgârından sabah yeli baharın goncasını açmıştır. Felek, âlemin baharını terbiye etmesine rağmen bülbül, gül bahçesinde feryat etmektedir. Vefa güneşinin güzel yüzü dünyaya makam kurmuştur. Karanlığın dolunayı önünce nurundan meşale yakmıştır. Kudret kâtibi olan Allah, güzel güle kırmızı bir açılma bahşetmiş, yanığının kâğıdında sabah akşam hattını göstermiştir. Varlık, Hakk'ın habibinin nuruna mazhar olup ilkbahar mevsimi Allah'ın ihsanının neşesini almıştır. Gönlün gül bahçesi zülfünün sümbülüyle süslense şaşılmaz. O cömertlik sahibi, düşkün âşığını mutlu kılmıştır.

Ṭal'at-ı mihr-i vefâsın dehre ḳurdı bârgâh
Yaḳdı nûrundan öñince meş'ale bedrü'd-düicâ

Kâtib-i ḳudret gül-i zîbâya verdi la'1 şerḥ
Levh-i ruḥsârında ḥaṭṭın gösterir şubḥ u mesâ

Mazhar-ı nûr-ı ḥabîb-i Ḥaḳḳ olup kevn ü mekân
Nev-bahâristânîñ aldı neş'e-i feyz-i Ḥudâ

⁴⁰ Kur'an-ı Kerim 21/9: Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Onları ve beraberinde bulunan kullarımızı kurtardık, haddi aşanları ise helak ettik.

⁴¹ Kur'an-ı Kerim 3/40: Allah dilediğini yapar.

⁴² Kur'an-ı Kerim 87/13: Orada artık ne ölür; ne de rahat yüzü görür.

⁴³ Kur'an-ı Kerim 2/115: Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır.

Sünbül-i zülfüñle zeyn olsa n'ola gülzâr-ı dil
 'Âşık-ı üftâdesin şâd etdi ol şâhib-sehâ (11/5-8)

Elifnamelerin Tertip Şekli

Kafiyelerin Alfabetik Sıralandığı Elifnameler

Hikmetî,7 elifnamesinden 2'sinde kafiyeleri alfabetik sıralamış, şiirleri mesnevi nazım şekliyle yazmıştır. Bu nazım şekliyle yazılan elifnamelerde beyitlerin sonunda kafiyeler alfabetik olarak dizildiği için her beyitte söz konusu harfle biten iki kelimeye yer verilmektedir.

-1-⁴⁴

[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün]

1	Zihî mir'ât-ı dilden kı1 temâşâ	(l)
	Olur her hikmet esrârı hüveydâ	(l)
2	Nazar kı1 gülsitân-ı dehre tâlib	(b)
	Ne yazmış evrağ-ı hikmetde kâtib	(b)
3	Lisân-ı hâl ile eşyâ-yı keşret	(t)
	Oğur 'ilm-i haqîkat içre vahdet	(t)
4	Çü keşret vahdet içre oldu muhdes	(th)
	Zuhûr etdi mevâlid-i müselleş	(th)
5	Merâtibince bâ-tedbîr [ü] tedrîc	(ç)
	'Anâsır üzre oldu cümle tezvîc	(ç)
6	Çü vahdet bâb-ı Hağdan oldu meftûh	(ç)
	Pür oldu keşret içre sîret-i rûh	(ç)

⁴⁴ Sona, 2012, s. 178-182.

- 7 Bu sırrı yazmamış tefsîr tevârîh (خ)
Ne bilsin ‘ilm-i zâhirden meşâyih (خ)
- 8 Çü vaḥdâniyyeti bilmekse maḳşûd (د)
Nedir mevcûd nâ-mevcûd mevcûd (د)
- 9 Anı fehmi etmege bir ehl-i tilmîz (ذ)
Gerekdir cân u dilden terk-i telzîz (ذ)
- 10 [Bu] ḥvâb-ı ḥayreti ‘aşḳ ede te’sîr (ر)
O rü’yâ sîretin kim ide ta’bîr (ر)
- 11 Bu rü’yâdan nice keşf olmasın râz (ز)
Ki vaḥdet şehrine cân etdi pervâz (ز)
- 12 Egerçi bir zamân olmuşdı maḥbûs (س)
Çerâğ-ı rûḥ-ı cism[i] oldu fânûs (س)
- 13 Bu cism içre olur cân mest ü medhûş (ش)
Bu bezm içre vücûduñ ola mağşûş (ش)
- 14 Vücûd-ı keşretiñ maḥv eyle ey ḥâş (ص)
Bu vaḥdetde nedir fehmi eyle ihlâş (ص)
- 15 Olursañ kendi zât-ı nefse kâbîz (ض)
Sen olduñ saña göñlüñ içre fâ’iz (ض)
- 16 Vücûduñ et daḥi yoklukda mebsûṭ (ط)
Olasıñ baḥr-i vaḥdet içre maḥlûṭ (ط)

- 17 Olagör perde-i keşretde maḥfûz (ط)
Olasıñ vuşlat-ı vaḥdetde maḥzûz (ط)
- 18 Ne kim var ise her mebsûr u mesmû‘ (ع)
Anıñ ‘aksi durur vaḥdetde mecmû‘ (ع)
- 19 Bu keşretde neler çekmekdedir taġ (غ)
Bu sîretde neler vermekdedir bâġ (غ)
- 20 Görürseñ mîve-i gülzâr-ı eltâf (ف)
Neler bitmiş seniñçün eyle inşâf (ف)
- 21 Neler ihsân edüpdür saña Rezzâk (ق)
Neden ḥalk eyledi bil seni Ḥallâk (ق)
- 22 Nedir encüm [ü] eşyâ yerler eflâk (ك)
Nesiñ sen kendiñi bil eyle idrâk (ك)
- 23 Şaḫın sen kendüzinden olma ġâfil (ل)
Seni sen añla ol insân-ı kâmil (ل)
- 24 Ḳamu eşyâ vü varlık sende ma‘lûm (م)
Bu varlık içre kıl kendiñi ma‘dûm (م)
- 25 Ola çün varlıġıñ yoġlukda yeksân (ن)
Ḳamu sen olduñ añla kenz-i pinhân (ن)
- 26 Ḥaḳîkat pîrine ol ehl-i pey-rev (و)
Reh-i râstlıkda gez yâr olma kec-rev (و)

- 27 Vücûd iqlîmine ol deşt-i siyâh (٥)
Maqâmın dilde olsun dilde her gâh (٥)
- 28 Çü dildir mazhar-ı dergâh-ı Mevlâ (٧)
Göñülden iste kâmin Hâk dimez lâ (٧)
- 29 Çü Hikmet sâkıf dilden nûş kıl mey (٤)
Derûnî âh edüp çal dem-be-dem ney (٤)
- 2-⁴⁵
[fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün]
- 1 Ey Celîl [ü] mâlikü'l-mülk [ü] Hudâ (١)
Ey Kerîm [ü] Hâlîk-ı şâh u gedâ (١)
- 2 İftirâkıñ çün baña oldu hicâb (ب)
Bilmezem âyâ nedir râh-ı şavâb (ب)
- 3 Ğurbet oldu çün baña bu kâ'inât (ت)
Bu zemîn ü âsumân arz u nebât (ت)
- 4 Bendedir gerçi bu eşyâ-yı şülâş (ث)
Ğayrı şûretdir velî fi'l-inhidâş (ث)
- 5 Nâr-ı 'aşkıñ başıma giydirdi tâc (ج)
Ser-be-ser ol şevk ile oldum sirâc (ج)
- 6 Bulmadım hasret-keş olmakda feraḥ (ح)
Dâğ-ı sînemde çekildi inşirâḥ (ح)

⁴⁵ Sona, 2012, s. 182-185.

- 7 Bir haber vermez tevârîhden şüyûh (خ)
Bunda lâl olmuş zebân-ı şeyh-i şûh (خ)
- 8 Bendeñi redd etme ey Rabbü'l-mecîd (-)
Sen seni benden seni senden ba'îd (-)
- 9 Çün hayâl-i vaşlın etdim ittihâz (ذ)
Andan özge bulmadım çün iltizâz (ذ)
- 10 Şûret-i aşliyye eylerken şu'ûr (ر)
Eyledi bu maţla'-ı ğarrâ şudûr (ر)
- 11 Şûret-i vaşlınla buldum çâre-sâz (ز)
Eylerim ol şûrete nâz u niyâz (ز)
- 12 Çün baña ol şûret oldı hem-nefes (س)
Mâsivâdır ğayrıya etmem heves (س)
- 13 Oldı ol şûret benimle hem-dem eş (ش)
Eylerim 'âlemleri deşt eş-be-eş (ش)
- 14 Şûret-i zâtın edince iktişâş (ص)
Şûret-i insânı kıldı ihtişâş (ص)
- 15 Şûret-i Hâkık ile hayy oldı o arz (ض)
Oldı ol şûret-nümâya secde farz (ض)
- 16 Eyleyüp bu tılsımâtın inbisâţ (ط)
Çekdi pişânında sırr-ı inhiţâţ (ط)

- 17 Ol şafâ-yı ni‘metiñ kıldı hâzîz (ط)
Kenz-i Hâkķ esrârına oldı hafîz (ط)
- 18 Vaz‘ olup anda usûl-i irtifa‘ (ع)
Raĥmet-i vaşlıñla kıldı ictima‘ (ع)
- 19 Ey Hüdâ sensiñ eden gül bâġ u taġ (غ)
Seng-i ĥâristân olan her taġ u bâġ (غ)
- 20 Ka‘be-i vaşlıñla gönüm eyle şâf (ف)
Leşker-i a‘zâsına eyle maţâf (ف)
- 21 Niçe bir bu ĥasretiñle iftirâķ (ق)
Ĥadden aşdı derd-i ‘aşķ-ı iştiyâķ (ق)
- 22 Bilseler aĥvâlimi ins ü melek (ك)
Diyeler yâ Rabbenâ ‘afv u delek (ك)
- 23 Ĥükm-i ĥudret sendedir yâ zü’l-Celâl (ل)
Kıl cemâliñle tesellî yâ Cemâl (ل)
- 24 Ey selâmet yâri fi-küllî maķâm (م)
Yâ selâm ente’s-selâm minke’s-selâm (م)
- 25 Ĥürmet-i faĥr-i zemîn ü âsumân (ن)
‘Afv kıl ey Ĥâlîķ-ı kevn ü mekân (ن)
- 26 Gelse ger sultâna mücrim rû-be-rû (و)
‘Afv eder ‘işyân u nisyânıñ ĥamu (و)

- 27 Sen ki Ğaffâr u Raĥîmsiñ yâ İlâh (٥)
Mağfîret kı l bendeñi ey pâdişâh (٥)
- 28 Çün ümîd-i 'afv ile etdim şalâ (٧)
Şerm ü tekzîb eyleme 'inde'l-melâ (٧)
- 29 Cümle maĥlûkât diler senden seni (٤)
Cümlesin mesrûr edüp 'afv et beni (٤)
- 30 Hikmetînden sırr-ı 'ilm-i hikmeti (٤)
Hikmetîndir söyleyen her hikmeti (٤)

Düz Elifnameler

Hikmetî, mısra başlarında kelimelerin ilk harflerinin elif'ten başlamak üzere yâ'ya kadar alfabetik bir şekilde yazılmasıyla tertip edilen düz elifnamelerden iki şiir yazmıştır. Düz elifnameler; mısra başları alfabetik olanlar, beyit veya dörtlük başları alfabetik olanlar, yalnızca mısra başında değil, mısra içinde de harflerden biri veya birkaçı yer alanlar, bir mısrasında baştaki harf ile başlayan en az iki veya daha fazla kelime kullanılan elifnameler olarak alt başlıklarda incelenebilir. Bu elifnamelerde çoğu zaman ilk kelimededen önce ilgili harf yazılır ve vezne dâhil edilir (Öztoprak, 2006, s. 136). Bu kullanım beyit birimli elifnamelerde en çok tercih edilen şekillerden birisidir. Bu şekilde harfe yer verildiğinde harf vezne dâhil edilmiştir. Harfe yer verilmediğinde ise her beytin ilk mısrasında söz konusu harfle başlayan kelime yer almıştır. Hikmetî'nin iki elifnamesinde de harf ismen zikredilmemiş, o harfin ilk harf olduğu bir kelimeyle mısraya başlanmıştır.

-3-⁴⁶

[fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün]

- 1 (ا) İsm-i zât-ı Haĥĥ ile nuĥĥ eyle ey dil ibtidâ
(ب) Bâ' iş-i bânî odur tâ ibtidâ vü intihâ
- 2 (ت) Tâ taĥarrük etmeden 'âlem kamu ol var idi
(ث) Sâliş ü işnâ degil birdir o zât-ı kibriyâ

⁴⁶ Sona, 2012, s. 221-223.

- 3 (ج) Cümle varlık varlığı zâtında maḥfûzdur anîñ
(ح) Ḥaşr u neşre varlığı zât-ı muḥîtdir dâ'imâ
- 4 (خ) Ḥâlîk u Rezzâk odur 'âlem anîñ maḥlûkudur
(د) Dâver [ü] dârâ odur pes bî-zevâl ü bî-hebâ
- 5 (ذ) Zıkr eder ihlâş içinde kendi zât-ı birliğin
(ر) Rütbe-i birlikde müşrikden berîdir ol Ḥudâ
- 6 (ز) Zînet-i 'âlem anîñ esrâr-ı gülzârındadır
(س) Sîret-i envâr ile eşyâya verdi [hep] ziyâ
- 7 (ش) Şerbet-i nûr-ı cemâliñ mest edüp 'âlemleri
(ص) Sâğar⁴⁷-ı 'aşkıñda ervâḥ-ı kudûs oldu ğınâ
- 8 (ض) Ḍarb-ı eşyânîñ durur ketm-i 'ademden 'âleme
(ط) Ṭal'at-ı esrâr-ı şun'-ı hikmetu'llâhdır dilâ
- 9 (ظ) Zâhir ü Bâṭın odur ḥâzır u nâzır [hep] odur
(ع) 'Âlim oldur 'allâm⁴⁸-ı zâtında maḥfûz ihtifâ
- 10 (غ) Ğavş olup deryâ-yı 'aşkıñda cemî'-i kâ'inât
(ف) Feyz-i kudretiñle kâ'im oldu ḥâk âb u hevâ
- 11 (ق) Qâdir ü Qayyûm odur pes kudretin izhâr için
(ك) Keşret-i eşyâyı kıldı sırr-ı vaḥdetden binâ

⁴⁷ Bu beyitte şair, harf hatası yapmıştır. Sâgar, "sâd" harfi ile değil "sin" ile yazılan bir kelimedir.

⁴⁸ Bu kelimedede vezin hatası ortaya çıkmaktadır.

- 12 (ج) **Lâ-mekândır kendi zâtıdır kamu kevn ü mekân**
(م) **Mâlik oldur mesken-i milketidir dârü'ş-şifâ**
- 13 (ن) **Nâşır u fâ'ıl odur her iş anıdır hayr u şer**
(و) **Vâhib ü hâdîdir etmez emr ü nehyinde hatâ**
- 14 (ه) **Her nefes ey Hikmetî Hallâkını ez-cân u dil**
(ع) **Yâd edüp ezkâr ile kıl rûz u şeb hamd ü şenâ**

-4-⁴⁹

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

- 1 (ا) **Elif evvel şifât-ı zât-ı pâk-i Hakk için Allâh**
(ب) **Bi-hakkın Ka'be-i zemzem bi-hakkın Hak habîbu'llâh**
- 2 (ت) **Terahhüm eyle ey Gaffâr bu ben 'abd-i günehkârîñ**
(ث) **Şenâ hamdinde gerçi var kuşûrum bî-hisâb evvâh**
- 3 (ج) **Cañime müsteħak niçeleri mağfûr edersiñ sen**
(ح) **Hisâbsız bî-kıyâs rahmet-i bahriñ var seniñ her gâh**
- 4 (خ) **Haberde eyledi taqrîr kelâmîñ va'de-i rahmet**
(د) **Değil mi 'âşîler için açık ol rahmet-i dergâh**
- 5 (ذ) **Zelâlet defterinde ben eger şakî isem mestûr**
(ر) **Rızâ râhında kıl sa'id sen ey rahmeti çok Allâh**
- 6 (ز) **Zemîn ü âsumân pür-kaatre-i rahmet ile pürdür**
(س) **Ser-â-pâ kandırır şeş-ciheti Mevlâ bi-emru'llâh**

⁴⁹ Sona, 2012, s. 827-828.

- 7 (ش) Şerikiñ yođ Kerimsiñ sen peder mâderden erħamsiñ
(ص) Şuverde Zâhir ü Bâtin ki sensiñ kullara hem-râh
- 8 (ض) Ziyâ aħz eyledi kim ki eder vird ismini dilde
(ط) Tâbîb oldı kamu işde aña esmâ-yı zikru'llâh
- 9 (ظ) Zuhûr etmez ise ey dil saña bir feyz-i esmâniñ
(ع) 'Ameldendir qoma elde şaқın taқvâ-yı şer'u'llâh
- 10 (غ) Ğanîsiñ râzıķî her ğâh kamu maħlûķ-ı dünyâniñ
(ف) Faķîriñ sendedir özi *tevekkeltü te'âla'llâh*⁵⁰
- 11 (ق) Qamu ihyâ vü mürdeler saña muhtâc durur 'âlem
(ك) Gerek a'lâ gerek ednâ gerek sultân u pâdişâh
- 12 (ل) Ledün miħneti ğam-bende şafâ-yı râhat-ı cândır
(م) Men ol kim bî-ħuzûrumdan degildir etdigim biñ âh
- 13 (ن) Ne deñlü derdnâk olsam cefâ erse baña senden
(و) Vişâl-i va'de-i ümmîdimi kaţ' eylemem va'llâh
- 14 (ه) Hevesdâram kerem luţfuñla kıl mesrûr kuluñ Ğikmet
(هـ) Yüzümi yerlere sürdüm dilerim 'afv u luţfu'llâh

Zincirleme Elifnameler

Beyit birimli elifnamelerde sıra dışı diyebileceğimiz kullanımlardan biri zincirleme (iade sanatıyla) yazılmış elifnamelerdir. Bu şekilde beytin ilk mısrasının başında ilgili harfle başlayan bir kelime vardır. Mısranın sonunda ise elif-bâ'ye göre sıradaki harfle biten kelime yer alır. İkinci mısranın başında aynı harfle başlayan bir kelime bulunur ve mısranın sonunda, kafiyeyi oluşturan kelimedede aynı harf kelimenin son hecesinde yer alır. Her beyit bu şekilde alfabetik sıralanır, bir beytin sonunda yer

⁵⁰ Kur'an-ı Kerim 11/56: Ben, benim de sizinde Rabbiniz olan Allah'a dayanıp güvendim.

alan harf diğer beytin ilk mısrasında başta yer alarak hem mısralar hem de beyitler arası harf düzeyinde iade sanatına yer verilir. Bu şekildeki bir sistemde, şair ilgili harfle başlayan ve biten ortalama dört kelimeye yer vermektedir. Hikmeti'nin zincirleme iki elifnamesi vardır. Her iki elifnamede başlık olarak “kasîde-i zencîr” ifadesi kullanılmıştır.

-5-⁵¹

[fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

1	(ل)	O celîlü’ş-şân buyurdu <i>men-neşâ</i> ⁵²	(ل)
	(ل)	Â mir ü fa‘‘âl odur her <i>mâ-yeşâ</i> ⁵³	(ل)
2	(ل)	E ylemez emr-i hükûmetde şitâb	(ب)
	(ب)	B ildirir hikmet nedir bâd-ı şabâ	(ب)
3	(ب)	B ilmek istersen o sırr-ı lâ-yemût ⁵⁴	(ت)
	(ت)	T erk kıl eşyâyı ser-tâ-ser bütâ	(ت)
4	(ت)	T ürbe-i sînem baña oldu hâdeş	(ث)
	(ث)	Ş ânî vü tesdîs iledir şâlişâ	(ث)
5	(ث)	Ş emme vechu’llâhda buldum ferec	(ج)
	(ج)	C ânib-i Mevlâya kıldım ilticâ	(ج)
6	(ج)	C ür‘a-i ‘afv[îñ] ile oldum feraḥ	(ح)
	(ح)	Ḥ ayy edip Ḥaḫ dedi yâ ‘abd-i şaḫâ	(ح)
7	(ح)	Ḥ add-i rahmetinde yok mîzân-ı narḥ	(خ)
	(خ)	Ḥ âne-i fazlındadır dest-i seḥâ	(خ)

⁵¹ Sona, 2012, s. 187-191.

⁵² Kur’an-ı Kerim 21/9: Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Onları ve beraberinde bulunan kullarımızı kurtardık, haddi aşanları ise helak ettik.

⁵³ Kur’an-ı Kerim 3/40: Allah dilediğini yapar.

⁵⁴ Kur’an-ı Kerim 87/13: Orada artık ne ölür; ne de rahat yüzü görür.

- 8 (خ) **Huṭbe-i vaşfiñ oḡur her dil ferîd** (د)
 (د) **Dest-i luṭfundan umar şâh u gedâ** (د)
- 9 (د) **Derd ü ġamdan bir devâ yoḡdur lezîz** (د)
 (د) **Zilletiñ ‘izzetde eyler hâkezâ** (د)
- 10 (د) **Zü’l-Celâliñ raḡm-ı bî-pâyânı var** (ر)
 (ر) **Rütbe-i ḡaddinde olmaz mâverâ** (ر)
- 11 (ر) **Râh-ı ‘aşkıñda gezen ehl-i niyâz** (ز)
 (ز) **Zib-i vuşlat bezmine oldu sezâ** (ز)
- 12 (ز) **Zümre-i firḡat ne içün tutdu yas** (س)
 (س) **Sînesin çâk eyledi merd ü nisâ** (س)
- 13 (س) **Sûre-i aḡsen ile baġladı naḡş** (ش)
 (ش) **Şehr-i cân oldu serây-ı dil-ġüşâ** (ش)
- 14 (ش) **Şûr-ı şirketden ḡalâş oldum ḡalâş** (ص)
 (ص) **Şıdḡ ile oldu derûnum ḡâlişâ** (ص)
- 15 (ص) **Şabr ile uydu baña maḡlûḡ-ı arz** (ض)
 (ض) **Żarb-ı ḡikmetde budur ḡükm-i ḡazâ** (ض)
- 16 (ض) **Żıddı yoḡ elbet olur çekdiġi ḡaṭ** (ط)
 (ط) **Ṭâlibâ bunda şaḡın etme ḡaṭâ** (ط)
- 17 (ط) **Ṭıyn-ı ḡikmet âb-ı dilden aldı ḡaz** (ظ)
 (ظ) **Ṭannım oldur kim ḡarîn olmaz lezâ** (ظ)

- 18 (ظ) **Z**ıll-ı nûr nâr ile yanmaz olsa cem‘ (ع)
 (ع) **‘İ**bret al bu sözden etme iddi‘â (ع)
- 19 (ع) **‘Â**bid ol gel mâsivâdan kıl ferâğ (غ)
 (غ) **Ĝ**ayrı yokdur Hâk budur şâğdan şâğa (غ)
- 20 (غ) **Ĝ**adri қо ‘işyânîña ol mu‘terif (ف)
 (ف) **F**erdi fikr et ‘ahdiñe eyle vefâ (ف)
- 21 (ف) **F**ânî eşyâdan geçip uhrâya bağ (ق)
 (ق) **Ķ**ayd-ı kudret iledir mülk-i beğâ (ق)
- 22 (ق) **Ķ**abza-i hükmündedir ins ü melek (ك)
 (ك) **K**âr-ı hikmetden bilir ehl-i zekâ (ك)
- 23 (ك) **K**âmilîñ ‘irfânıdır ‘ayn-ı kemâl (ل)
 (ل) **L**em‘a-i dilden gelir feyz-i melâ (ل)
- 24 (ل) **L**â-mekânîñ hânesi dilde muğîm (م)
 (م) **M**anzarım oldu benim arz u semâ (م)
- 25 (م) **M**âverâsı yok anîñ dilde nihân (ن)
 (ن) **N**oğta-i kudret ile oldu binâ (ن)
- 26 (ن) **N**eş‘e-i şûret ile her nev-be-nev (و)
 (و) **V**âşıl añlar n‘eydügin şavt u hevâ (و)
- 27 (و) **V**âridât-ı kudret-i hayy-ı İlâh (ه)
 (ه) **H**er mezâhirde beyândır kâf hâ (ه)

- 28 (◦) **Himmet-i pîrân ile ey Hikmetî** (◦)
 (◦) **Yâre pervâz m'eylediñ bî-sîmyâ** (◦)
- 6-⁵⁵
 [mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]
- 1 (◦) **Uyan bu bezm-i 'aşk içre gönül aç 'aynı dâ'imâ** (◦)
 (◦) **Elinden devr oldu niçe [câm] u sâgar-ı sahbâ** (◦)
- 2 (◦) **Bu bezm-i 'aşk içinde mest olan[lardan] ayılmayub** (◦)
 (◦) **Terâzû-yı şırâtı görmedi pes geçmeyelden tâ** (◦)
- 3 (◦) **Tecessümi tekessürdeki bilmez râbi' ü sâlis** (◦)
 (◦) **Şenâ-yı sırr-ı vahdetden beri dâr olmadan üngâ** (◦)
- 4 (◦) **Şevâb-ı keşret-i a'mâlin edip dilden istihrâc** (◦)
 (◦) **Cemâl-i rü'yete eyler Cenâb-ı Hâkdan istircâ** (◦)
- 5 (◦) **Cemî'-i hâl-i dilde eyler ism-i vahdeti tesbîh** (◦)
 (◦) **Hîsâb-ı nûruñ anıñ bilmez illâ Hâlıkı izhâ** (◦)
- 6 (◦) **Huşûl-ı neş'e-i vuşlat-fezâsın yazmamış târîh** (◦)
 (◦) **Halâyık bilmez anı illa 'âşık pîr-i müsteşhâ** (◦)
- 7 (◦) **Hatâdır pîr perversiz 'amel zirâ degil mes'ûd** (◦)
 (◦) **Dil-i 'uşşâk ile demlen dem-i 'irfânı kıl peydâ** (◦)
- 8 (◦) **Dem-â-dem ehl-i dem 'âşıkdan eyle ol demi ihâz** (◦)
 (◦) **Zilâl-i âb-ı Haydarlar hakîkatde budur hâzâ** (◦)

⁵⁵ Sona, 2012, s. 191-194.

- 9 (ذ) **Zelâ**'il olduğu[ñu] var vücûduñ eyleyüp taħrîr (ر)
 (ر) **Riyâ** vü 'ucb u da'vâdan geçip kıl zimmetiñ ibrâ (ر)
- 10 (ر) **Reh-i** 'aşkıñ şühûdı terk-i serdir ğayrı şey olmaz (ز)
 (ز) **Ziyâ**nı serden eyler fâ'iz-i vuşlat o 'aşk-efzâ (ز)
- 11 (ز) **Zihî** rûh-ı tecellâdan delildir sendeki ecnâs (س)
 (س) **Semâ-yı** şems-i 'ulyâya 'urûc etdi dem-i 'İsâ (س)
- 12 (س) **Serây-ı** tende ey rûh-ı muqaddes bil seni bir hoş (ش)
 (ش) **Şeh** [ü] sultân-ı 'âlemsen seni sen eyleme ifşâ (ش)
- 13 (ش) **Şehâ** sen kendiñi bildiñse oldun şâh-ı hâşu'l-hâş (ص)
 (ص) **Şifât-ı** Hâkık ile şaf olmasan da eyle isti'sâ (ص)
- 14 (ص) **Şalât-ı** hâl ile ol kendi sırr-ı kalbine fâ'iz (ض)
 (ض) **Žiyâ-yı** 'aşk ile zâhir ola nûr-ı yed-i beyzâ (ض)
- 15 (ض) **Đuħâ-i** şubh-ı dil-tâb mağfiretle olsa dil mebsût (ط)
 (ط) **Ŧulû'-ı** şems-i rahmet baħr-i cûdından olur i'Ŧâ (ط)
- 16 (ط) **Ŧarîk-i** 'aşka gir seyr-i sülûk-ı sırta ol hâfız (ظ)
 (ظ) **Žuhûr-ı** sîretin şafha-i dilde eyle istimzâ (ظ)
- 17 (ظ) **Žalâm-ı** kalbiñi edip sirâc-ı 'aşk ile terfî' (ع)
 (ع) **'Adâlet** dârına ol rûh-ı sultânı kıl istid'â (ع)

- 18 (ع) ‘Akıl ol diñle ekşer güfte-i keşretten ol fâriğ (ع)
 (ع) Ğarâyib dillerinden gör nice oldu murğ⁵⁶-ı bebğâ (ع)
- 19 (ع) Ğabîlik etme dil tahrîriñe ol sâkin-i mevķûf (ف)
 (ف) Femin yum cân kulağın aç bil eyle bildiğın ahfâ (ف)
- 20 (ف) Felâtûn-ı felek-ârâ olursan daği bil tahķîk (ق)
 (ق) Kıyâs-ı ‘ilmiñ eyler şeyh-i gerdûn cehline ibkâ (ق)
- 21 (ق) Kıbâyiğ u kuşûrda Ğayrı etme kendiñi teşrik (ك)
 (ك) Ki sen mücrim olup her şeyde eyle dîdeñi ibkâ (ك)
- 22 (ك) Kemâl-i ‘ilm-i Ğağ yoklukda eşk ilen olur tağşîl (ل)
 (ل) Libâsvârî [bu] keşretten geçenler oldu hep a’lâ (ل)
- 23 (ل) Lübâbı sırr-ı ‘ilm-i Ğarf-i evvelden alıp âdem (م)
 (م) Me’âniñ bildi hikmetde nedir toğsan toğuz esmâ (م)
- 24 (م) Mağâm-ı sırr-ı ‘ilmü’llâhda kâ’im oldı çün insân (ن)
 (ن) Nuğât-ı nüşâ-i kübrâniñ añla bil özün ednâ (ن)
- 25 (ن) Nihâl-i kâmetiñ bir bâr olup gösterse de hoş-bû (و)
 (و) Vücûduñ gülşeninden zerre şemme eyleme da’vâ (و)
- 26 (و) Vişâl-i ‘ilm-i sîretde olanlardır emînu’llâh (ه)
 (ه) Hidâyet şûreti anıñ yazılmış âyet-i tâ hâ (ه)
- 27 (ه) Hemân ey Ğikmetî söyle nefice-i sîret-bârî (ى)
 (ى) Yem-i ‘aşğ içre vahdetde olupdur cümle-i eşyâ (ى)

⁵⁶ Bu kelimedede vezin hatası ortaya çıkmaktadır.

Ebcede Dayalı Elifname (Ebcedname)

Ebced sistemi kullanılarak da elifnameler yazılmıştır. Bu şekildeki elifnamelerde tüm harfler veya o harflerle başlayan kelimeler düz veya ters değil ebced sistemi içinde ebced-hevvez, huttî... şeklinde sıralanmıştır. Hikmeti'nin bu tarzda yazdığı bir elifnamesi mevcuttur. Ebced, harflere ve bu harflerin rakamsal değerine dayalıdır. Bu sistemde harfleri kolayca akılda tutabilmek için ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fes, karaşet, sehaz, dazağ (lâmelif dâhil olduğunda dazığlen) şeklinde formüller kullanılmıştır. Hikmeti'nin şiirine bu formül kelimeler doğrultusunda baktığımızda şair 1 ve 2. beyti ebced'e (ا, ب, ج, د) göre, 3. beyit ile 4. beytin ilk mısrasını hevvez'e (ه, و, ز) göre, 4. beytin ikinci mısrası ile 5. beyti huttî'ye (ح, ط, ی) göre, 6 ve 7. beyti kelemen'e (ك, ل, م, ن) göre, 8 ve 9. beyti sa'fes'e (س, ع, ف, ص) göre, 11. beyit ile 12. beytin ilk mısrasını sehaz'a (ث, خ, ذ) göre, 12. beytin ikinci mısrası ile 13. beyti, 14. beytin ilk mısrasını dazığlen'e (ض, ظ, غ, لا) göre sıralamıştır. Yani şair ilgili mısralara bu harflerin ilk harf olduğu kelimelerle başlamıştır.

-7-⁵⁷

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 1 (ا) **Ey kerîm-i zü'l-Celâl ey şâni'-i şayf ü şitâ**
(ب) **Bâd-ı luţfuñdan bahârîñ gıncasın açdı şabâ**
- 2 (ج) **Cilvegâh-ı cân u dil olsun diye âb u hevâ**
(د) **Devr-i gül faşl-ı çemen oldu kühen-tâb-ı serâ**
- 3 (ه) **Her bahâr-ı 'âlemiñ terbiyyesin etdi felek**
(و) **Vâdi-i gülşende ammâ 'andelîb eyler nevâ**
- 4 (ز) **Zînet-i 'âlem-nümâ olan nesîm-i mu'tedil**
(ح) **Hüsn-i zülf-âver peyâmın etdi irsâl-i melâ**
- 5 (ط) **Ṭal'at-ı mihr-i vefâsın dehre kırdı bârgâh**
(ی) **Yağdı nûrundan öñince meş'ale bedrü'd-dücâ**

⁵⁷ Sona, 2012, s. 218-220.

- 6 (ك) **K**âtib-i kudret gül-i zîbâya verdi la‘l şerh
 (ل) **L**evh-i ruhsârında haţtım gösterir şubh u mesâ
- 7 (م) **M**ażhar-ı nûr-ı habîb-i Hakk olup kevn ü mekân
 (ن) **N**ev-bahâristânîñ aldı neş‘e-i feyz-i Hudâ
- 8 (س) **S**ünbül-i zülfüñle zeyn olsa n’ola gülzâr-ı dil
 (ع) **‘**Âşık-ı üftâdesin şâd etdi ol şâhib-sehâ
- 9 (ف) **F**aşl-ı sûr-ı bint-i a‘nâb-ı şafâdır hâliyâ
 (ص) **Ş**adr-ı şad-berg lâlezâr etseñ n’ola her mübtelâ
- 10 (ق) **Q**aşr-ı kandîl-i çerâgânîñ tutup nûrdan tabak
 (ر) **R**âh-ı ‘uşşâkıñ münîr olsun seniñ ey kibriyâ⁵⁸
- 11 (ث) **Ş**âbit ol râdd-i maĥabetde ayâ şâhib-göñül
 (خ) **H**ânesin toldur gül-i ihlâş ile ey muhlişâ
- 12 (ذ) **Z**ıkr-i bî-hadd ede eşyâ-yı nebât-ı arz u mâ
 (ض) **Đ**arb-ı ğayrı nâtıkıñ olmağ neden ey âşinâ
- 13 (ظ) **Z**ıll-ı eşcâr-ı bahâr oldı cihân-ı mürtefi‘
 (غ) **Ĝ**âyetîñ fehm eyleyüp şükride olsañ bî-ribâ
- 14 (لا) **L**âmelifden başlayıp gülzâr-ı ‘aşk âyetleriñ
 Eylesin hatminde Hikmet ehl-i dil dilden du‘â

⁵⁸ Ebced sistemine göre 10. beyitten sonra “karaşet” şeklinde formüle edilen “şin” ve “tâ” harfleriyle başlaması gereken beyit yoktur. Bu şiir, *Hikmetî Divanı*’nın yalnızca bir nüshasında geçmektedir. Anlaşılan o ki nüshada şiirin bir beyti eksik yazılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatındaki elifname geleneği hakkında bilgi verilmiş, Hikmetî'nin harflerle olan münasebeti ve *Divan*'ındaki elifnameler üzerinde durulmuştur. *Divan*'ında çâr-ender-çâr, muad, tecnis türünde müstakil şiirleri bulunan; kalb, iştikak ve cinas sanatına sık sık müracaat eden Hikmetî, harflere dayalı uygulamalara yer veren bir şair olarak dikkat çekici bir isimdir. Şair sadece noktasız veya noktalı harfleri kullanarak, bazen bir manzumede tüm harflere yer vererek, harfleri belli bir sistemde sıralayarak şiirler yazmıştır. Hikmetî'nin *Divan*'ında "ilm-i hurûf" konusunda 27 beyitlik bir bölüm vardır. Şair hurûf-ı hecâ üzerine tertip ettiği *Divan*'ında harfler değişikçe o harfin redif olduğu müstakil şiirler yazmıştır. Hikmetî harfleri redif olarak kullandığı bu şiirlerde onların görsel değerini esas almış, harflerin şekil özellikleriyle nesnelere arasında benzetmeye dayalı ilişki kurmuştur. Şair, harfleri başka varlıkları karşılayacak şekilde kullanarak harflere simgesel bir anlam yüklemiştir. Bu şiirlerde asıl dikkati çeken ise şairin harflerin ilm-i vefkteki değerine de göndermede bulunmasıdır. Şair, harfleri bir benzetme ögesi olarak kullanırken harflerin şekil özellikleriyle hem âşığın hem de sevgilinin bazı uzuvlarını ve vasıflarını anlatmıştır. Hikmetî bir şiirinde insan bedeni ve insandaki uzuvlarla Arap alfabesindeki 28 harfi eşleştirmiştir. Şair harflerle insanın namazdaki hâli arasında münasebet kurmuştur.

Harflere dayalı uygulamalardan biri olan elifname ise *Hikmetî Divanı*'nda dikkat çekici sayıda yer almaktadır. Şair, eldeki örneklere bakıldığında klasik Türk edebiyatında en fazla elifname yazan ikinci şairdir. Şairin toplam yedi elifnamesi vardır. Bu elifnameler üzerine yapılan incelemede şairin başlık kullanımı, nazım şekli, birim sayısı, vezin tercihi, konu ve tertip şekli gibi yönlerden elifname geleneğinde önemli bir isim olduğu görülmüştür. Sonuç olarak Hikmetî, harfler üzerine düşünen ve onların din ve kültürdeki yerinden faydalanan bir şair olarak klasik Türk edebiyatında zikredilmesi gereken bir isimdir.

Kaynaklar

- Arslan, M. (2017). Mihrî Hâtun Divanı'nda sanatlı manzumeler. Özdemir, Ş. & Gül, A. (Ed.), Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu 21-23 Nisan 2017 Bildiriler Kitabı II (s. 23-38). KIBATEK Yayınları.
- Aslan, Ü. (2008). XVIII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Fahrî Ahmed ve elif-name şerhi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 19, 157-192.
- Batıslam, H. D. (2021). Lisân-ı pepegî (kekeme dili) ile yazılmış bir elifnâme örneği. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7 (4), 964-976.
- Candan, G. (2012). Senî Ali'nin elif-nâme'si. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (1), 631-641.
- Çelebioğlu, Â (1998). Eski Türk edebiyatı araştırmaları. MEB Yayınları.
- Çelik, R. (2022). Türk edebiyatında elif-nâmeler ve Seyyid Nevruz'un elif-nâmesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8 (3), 1870-1891.
- Çetin, R. (2020). Seyyid Süleyman Mahvî Divanı'ndaki iki elif-name. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-23.
- Demirel, M. (1996). Âşık Paşa'nın elif-nâmesi ve dil özellikleri. *Bilig*, 3, 202-246.
- Doğan, A. (2013). Kuddûsî Divanı. Akçağ Yayınları.
- Durmuş, İ. (1997). Harf. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (16. cilt, s. 158-163). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eflatun, M. (2017). Hoca Saadeddin Efendi'nin elif-nâmesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (30), 125-136.
- Erdoğan, M. (2015). Kıbrıslı Kenzî'nin elif-nâmeleri. Aylanç, M. & Gümüştam, G. (Ed.), *Kıbrıs Türk Kültür ve Edebiyatı Sempozyumu 15-16 Mayıs Bildiriler Kitabı* (s. 243-255). Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Yayınları.
- Ertem, R. (1995). Elifbâ. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (17. cilt, s. 39-44). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gedik, S. & Alıcı, A. (2018). Baba Rahîm Meşreb'in elifnâmeleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 123-140.
- Gökçimen, A. (2010). Türkmen edebiyatında elifname. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 105-120.
- Güvenç, A. Ö. (2013). Latin alfabesine göre ortaya konan elifnameler üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (13), 1003-1016.

- Güzel, A. & Torun, A. (2009). Türk halk edebiyatı el kitabı. Akçağ Yayınları.
- Kaçar, B. (1997). Türk edebiyatında elif-nameler. V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri (s. 307-316). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, H. (2018). Münîrî'nin şiirlerinde harf simgeçiliği ve şairin elif-nâmesi. Köksal, M. F., Murad, S. & İlhan, M. (Ed.), Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şoleni (s. 177-208). KIBATEK Yayınları.
- Karaduman, R. (2019). Melihî ve elif-nâmesi. Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, 4, 7-17.
- Kaya, D. (2007). Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü. Akçağ Yayınları.
- Kınay, N. (2013). Bir edebî tarz örneği olarak Sâdık Kemâlî'nin elif-nâmeleri. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8 (13), 1205-1213.
- Kurtoğlu, O. (2021). Türk edebiyatında elifnâme ve Hüsnî'nin elifnâmesi. Yılmaz, S. S., Çelikten H. & Çelikten E. K. (Ed.), Doğan Kaya Armağanı 70. Yaş Hatırası (2. cilt, s. 867-881). Vilayet Kitabevi.
- Özcan, N. (2019). Rumelili Murtazâ Sükûti Divanı'ndaki elif-nâmeler. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 15, 263-273.
- Özkan, F. H. (2012). Kaygusuz Abdal'ın elifnâmesi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 64, 185-198.
- Öztoprak, N. (2006). Bursalı Feyzî Efendi'nin elifnameleri. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 35, 135-167.
- Öztoprak, N. (2006). Elifname yazma geleneğine göre Fuzûlî'nin elifnamesi üzerine bazı değerlendirmeler. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Uluslararası V. Dil, Yazın, Değişbilim Sempozyumu Edebiyat, Edebiyat Öğretimi ve Değişbilim Yazıları (s. 327-336). Pegem A Yayınları.
- Öztoprak, N. (2009). Elifnamelerin tertip hususiyetleri ve metin tesisindeki yeri. Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler 2 (s. 818-823).
- Öztürk, N. (2012). Elifnâme ve Nidâî'nin elifnâmesi. Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri (s. 173-185).
- Sona, F. (2012). İsmail Hikmeti ve Dîvânı. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sona, F. (2012). İsmail Hikmeti ve Dîvânı. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7 (3), 2287-2298.
- Sona, F. (2014). İsmâil Hikmeti. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hikmeti-ismail>

- Taş, H. (2008). Deli Birâder Gazâlî [ö. 1535?]'nin elif-nâme'si. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3 (2), 642-652.
- Taşkesenlioğlu, L. (2017). Divan edebiyatında elifnameler ve bilinmeyen iki elifname örneği: Memi Can Saruhânî ve Ömer Karîbî elifnameleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, 159-202.
- Temizkan, M. (2007). Türk edebiyatında harf şiirleri ve elif-nâmeler. *Külcüoğlu Kültür Merkezi*.
- Temizkan, M. (2007). Azerbaycan, Türkmenistan ve Osmanlı sahası elif-nâmeleri üzerine bir inceleme. *Türkmen, F. & Gülsevin, G. (Ed.), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü I. Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler Kitabı (s. 2069-2081)*.
- Tökel, D. A. (2016). Divan şiirinde harf simgeçiliği. *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları*.
- Turan, S. (2008). Sultan da elif-ba yazar: Muhibbî'nin elif-nâme'si. *Özkan, A. & Turan, S. (Ed.), Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (s. 627-633)*.
- Uz, Ö. & Yıldız, E. (2019). Muhyî'nin elifnâme tarzıyla yazdığı 'arz-ı hâli. *Turkish Studies Language and Literature*, 14 (3), 1587-1601.
- Yekbaş, H. (2012). Divan şairinin sessiz ve gizli anlatımı: muvaşşah. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (3), 2649-2700.
- Yenikale, A. (2020). Ahmed Kuddûsî'nin elifnâmeleri ve dil içi çevirileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 195-210.
- Yıldırım, A. (2022). XIX. asrın bilinmeyen şairi Vasfî ve iki elif-nâmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28, 691-713.